

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2009/2010

PETRA HRUŠOVSKÁ

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav translatologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Petra Hrušovská

Komentovaný překlad:

Histoire du chien (Roger Béteille, PUF: Paris, 1997)

Commented Translation:

Histoire du chien (Roger Béteille, PUF: Paris, 1997)

Chtěla bych poděkovat PhDr. Šárce Belisové, PhDr. Jovance Šotolové a Mgr. Aude Brunel za cenné rady a připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších zdrojů.

V Praze dne 28. 5. 2010

Podpis:

Anotace

Práce *Komentovaný překlad: Histoire du chien* je tvořena překladem dvou kapitol francouzsky psané knihy *Histoire du chien (Historie psů; Roger Béteille, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, s. 25–37, 83–94)* a komentářem tohoto překladu. Úvod k celé práci obsahuje základní informace o její struktuře a o překládaném textu a také vysvětluje, proč si autorka k překladu zvolila daný text. Následuje překladová část, která je rozdělena do dvou částí – překlad kapitoly „Začlenění psa do moderní společnosti“ a „Pes a válka“. Ve třetím oddílu práce je výchozí text na několika úrovních analyzován z hlediska komunikační situace a textových faktorů jako populárně naučná publikace psaná současným jazykem pro současného francouzského čtenáře s použitím dynamizujících prvků. Za analýzou vysvětluje autorka svoji překladatelskou strategii a přistupuje k vlastnímu komentáři překladu. Zabývá se překladatelskými problémy charakteristickými pro překládaný text (vedle systémových rozdílů mezi jazyky jde například o převedení francouzských reálií do českého prostředí a problémy spojené s koncizností textu) a v poslední části komentáře se ohlíží za překladem v souvislosti s uplatněnými překladatelskými postupy a s posuny, ke kterým při překládání došlo. V závěru celé práce pak hodnotí text jako zajímavý překladový materiál a s touto překladovou zkušeností se zamýšlí nad svým konečným postojem k originálu a jeho převodu do češtiny.

Klíčová slova: překlad z francouzštiny do češtiny; komentovaný překlad; pes; psi a společnost; válka

Abstract

The work *Commented Translation: Histoire du chien* contains a translation of two chapters of a French book called *Histoire du chien (History of dogs; Roger Béteille, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, p. 25–37, 83–94)* and its commentary. The introduction to the work includes the basic information about its structure and about the translated text and it also explains the author's reasons for choosing this text. The next part is the translation itself which consists of two chapters: "Insertion of dogs into the contemporary society" and "The dog and the war". The third part of the work analyses the original text on different levels from the situational and contextual point of view as a popularization book written in a modern language for today's French readers by using some dynamic elements. The analysis is followed by the commentary itself of the translation. The author treats the difficulties characteristic for this text she encountered with when translating (next to the divergences between the language systems, the question of transposing the French reality to the Czech background and problems linked with the concision of the text are discussed), the last part of the commentary summarizes the methods used in this translation and discrepancies between the original and the target text. In the conclusion, the original is considered as an interesting material for translating and with the new experience the author reflects her final attitude towards the original and its translation.

Key words: Translation from French to Czech; Commented Translation; Dogs; Dogs and Society; War

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Překlad: <i>Historie psů</i>	8
2.1 Začlenění psa do moderní společnosti	8
I. Pes nabývá na oblibě	8
II. Vývoj plemen a jejich ustálení	10
III. Zařazení psa domácího do ústavy a zákonů.....	14
IV. Vznik „psího hospodářství“	16
2.2 Pes a válka.....	18
I. Váleční psi v minulosti	18
1. Pes jako součást válečného vybavení	18
2. Různé podoby psí služby	19
II. Psi v soudobých konfliktech	22
1. Specifická úloha psů na frontách první světové války.....	22
2. „Armádní psi“ za druhé světové války	24
3. Komentář překladu	26
3.1 Analýza výchozího textu.....	26
3.1.1 Charakteristika textu z hlediska komunikační situace (kontextové faktory).....	26
3.1.1.1 Autor	26
3.1.1.2 Čas, místo a médium.....	26
3.1.1.3 Adresát	26
3.1.1.4 Funkce textu.....	27
3.1.2 Charakteristika textu z hlediska užitých prostředků (textové faktory).....	27
3.1.2.1 Téma a obsah	27
3.1.2.2 Paratextové faktory	28
3.1.2.3 Úroveň lexikální	28
3.1.2.4 Úroveň morfologická.....	29
3.1.2.5 Úroveň syntaktická	29
3.1.2.6 Úroveň textová.....	30
3.1.2.7 Úroveň stylistická	30
3.1.2.8 Autor a text	31
3.2 Metoda překladu a typologie posunů	32
3.2.1 Překladatelská strategie	32

3.2.2 Překladatelské problémy a jejich řešení	32
3.2.2.1 Úroveň lexikální	33
3.2.2.2 Úroveň morfologická.....	34
3.2.2.3 Úroveň syntaktická	35
3.2.2.4 Úroveň textová.....	37
3.2.2.5 Překlad citací.....	38
3.2.2.6 Překlad titulu a názvů kapitol a podkapitol	39
3.2.2.7 Reálie	40
3.2.2.8 Úroveň stylistická	41
3.2.2.9 Nejasná místa.....	41
3.2.2.10 Věcné chyby	42
3.2.2.11 Odlišné konvence psaní číslovek, jmen atp.	42
3.2.3 Překladatelské postupy a textové posuny	43
3.2.3.1 Doslovný překlad a kalkování	43
3.2.3.2 Transpozice, koncentrace a diluce, „étoffement“ a „dépouillement“	43
3.2.3.3 Modulace a větná transformace	44
3.2.3.4 Explicitace	45
3.2.3.5 Výrazové posuny	45
4. Závěr	47
5. Seznam použité literatury a zdrojů	48
5.1 Primární literatura	48
5.2 Sekundární literatura a internetové zdroje	48
5.2.1 Sekundární literatura lingvistická a translatologická	48
5.2.2 Ostatní sekundární prameny	48
5.2.2.1 Prameny tištěné.....	48
5.2.2.2 Prameny elektronické	49
5.3 Slovníky a internetové jazykové zdroje	50
6. Příloha: text originálu (<i>Histoire du chien</i>).....	52

Použité zkratky:

P	Překlad
O	Originál

1. ÚVOD

Bakalářská práce *Komentovaný překlad: Histoire du chien* obsahuje překlad dvou textů a komentář tohoto překladu. Oba texty byly napsány ve francouzštině téměř autorem a se stejným záměrem, v komentáři se tedy pokusím vystihnout charakter originálu a nazírat překlad jako proces i produkt, jehož hlavním cílem je zprostředkovat mezikulturní komunikaci. Zaměřím se proto zejména na příznakové prvky originálu a na řešení jazykových a dalších problémů v souvislosti s definovanou překladatelskou strategií.

Výchozím textem pro tuto práci byly dvě kapitoly z populárně naučné publikace *Histoire du chien (Historie psů)*, jejímž autorem je Roger Béteille a vyšla roku 1997 v nakladatelství Presses Universitaires de France. Konkrétně se jedná o druhou a šestou kapitolu – „Začlenění psa do moderní společnosti“ a „Pes a válka“.

Zatímco volbu kapitol jsem musela podřídit požadovanému rozsahu přeloženého textu, výběr knihy vychází z mého osobního zájmu. Můj vztah ke psům byl odjakživa vřelý a než jsem si pořídila vlastního, obstarala jsem si knihy o psech. I v dalších letech, když už jsem svého psa vychovávala a cvičila, jsem s tímto druhem literatury neztratila kontakt. V nepřeberném množství monografií o jednotlivých plemenech, o výcviku, o komunikaci se psem a všeobecných encyklopediích mi však něco scházelo: kniha o psovi. Tj. kniha, která by nepřinášela informace o barvě srsti té které rasy a o významu vrtění ocasu, ale o hodnotě psa jako takového a o jeho základním vztahu s člověkem. Neboť pes je součástí lidské společnosti již po tisíciletí a vždy pro člověka plnil rozmanité úkoly. V dnešní době, kdy jsme dosáhli velkého technického pokroku a lidé si psy pořizují především jako společníky, se na tento aspekt snadno zapomíná. Proto mě zaujala kniha *Histoire de chien*, která se v osmi kapitolách snaží postihnout význam psa pro člověka a neodvádí pozornost k barevným fotografiím zvířat. Překlad této publikace se mi zdál poučný i užitečný.

Prvnímu z přeložených textů předchází krátký úvod o spjatosti „psích dějin“ s těmi lidskými. V počáteční kapitole se autor věnuje vzniku dvojice pes-člověk a postavení psa v lidské společnosti od pravěku do doby průmyslové revoluce. Poté následuje druhá, přeložená kapitola, která v této chronologii pokračuje. Zbývající části knihy se zabývají psem z jediného úhlu pohledu a nijak na sebe časově ani tematicky nenavazují: pes jako hlídač stád, pes a lov, pes a práce, pes a válka, pes a lidská kultura, pes jako společenské zvíře. V závěru se autor zamýšlí nad současností i budoucností psa.

2. PŘEKLAD: *HISTORIE PSŮ*

2.1

Začlenění psa do moderní společnosti

V 19. století došlo k nebyvalému nárůstu počtu psů. Zvláště v nově vzniklých průmyslových a městských společnostech se pes stal obvyklým a hojně rozšířeným zvířetem. V prostředí anglických dělníků, jež se urbanizovalo ze všech nejdříve, se v zápalu začala v pravém slova smyslu chovat nejoblíbenější plemena jako krysaři a teriéři. Podobné nadšení se projevilo i v Belgii a v Německu – jak mezi dělníky, tak u buržoazie a aristokracie – a nevyhnulo se ani zámořským zemím. Do Spojených států, Kanady a Austrálie se zvířata buď vozila z Evropy, nebo zde byly zakládány vlastní chovy. Tak se do Ameriky dostal dalmatin, kterého v Anglii znali od 18. století a v Dalmácii sloužil v armádě u spojovacích jednotek. Před první světovou válkou se stal maskotem amerických hasičských sborů a svůj prvotní úspěch za oceánem si o dost později zopakoval díky známému filmu Walta Disneye *101 dalmatinů*.

Ve Francii se během předminulého století počet psů ztrojnásobil. Nejspolehlivější odhady uvádějí 2 240 000 jedinců pro rok 1872 a 3 000 000 v roce 1900. Tato čísla jsou nepochybně nižší, než byl skutečný stav, neboť vycházejí ze záznamů o dani ze psa, jíž se pravděpodobně několik tisíc zvířat vyhnulo.

I. Pes nabývá na oblibě

Pocity frustrace ze života ve městě, potřeba rozptýlit se v rodinném kruhu a pravidelné zvyšování úrovně městského života nakonec zapříčinily, že se paradoxně právě města naplnila psy a že si jich zde páni vážili mnohem více než na venkově. Začleňování psa domácího do společnosti se skutečně zdá být fenomén spjatý s urbanizací v průmyslových zemích. Vliv módy sice existoval již před Velkou francouzskou revolucí, ale tehdy se omezoval jen na některé společenské kruhy, a během 19. století značně posílil. Za „zlatých časů“ na počátku 20. století a poté v meziválečném období si psa pořizovali umělci, literáti, politici i vydržované ženy. Od romantika Lamartina po emancipovanou spisovatelku Colette, od komediantek po předsedu vlády Clemenceaua, všichni se chtěli výběrem psa odlišit od ostatních. Mezi známými tvářemi Paříže tak o muže a ženy „s psíkem“ nouze rozhodně nebyla.

Rychlé střídání velmi výrazných módních vln svědčí o značném eklektismu. Ve Francii začalo 19. století ve znamení mopsů. Nejslavnějším z nich byl *Fortuné* (Štístko), oblíbenec Napoleonovy manželky, císařovny Josefíny. A přece toto plemeno Francouzi už dlouho znali, neboť mopslíci sem byli dovezeni z Holandska v 17. století.

Za Restaurace se v salonech těšili oblibě ohaři a pudlové, za krále-občana Ludvíka Filipa se poněkud neočekávaně prosadili chrti.

Avšak i v takovém detailu, jímž je móda psích plemen, se leckdy projevovaly společenské rozdíly. Kolem roku 1880 se velké aristokratické rodiny z luxusní čtvrti Saint-Honoré vrátily k mopsům, kteří jim připomínali časy staré předrevoluční Francie, zatímco nově zbohatnuvší vrstvy si pořizovaly exotičtější nebo sportovnější plemena jako dalmatin a dánská doga; dámy z polosvěta propadly italským chrtíkům.

Ve stejné době se po evropském kontinentě rozšířila vášnivá záliba ve psech z Orientu, kterou v letech 1860 – 1870 nastartovali pekinézové dovezením do Anglie. Poté na sebe upozornili velšský kníže s kněžnou, když si pořídili plemeno čau-čau. To se okamžitě stalo populární v celé Evropě a rasa byla roku 1894 uznána jako luxusní, přestože v Číně byl čau-čau určený k lovu, zapřahování i na porážku. V kontextu těchto nenadálých mód exotických psů zmiňme ještě saluku, oblíbeného již před první světovou válkou.

Zavedení těchto plemen, která se stala měřítky dobrého vkusu nebo originality, by ovšem nemělo zastínit soustavné začleňování plemen evropského původu do všech vrstev společnosti, a to včetně těch zámožných. Velkého zájmu požívali pudl, maltézský psík, anglický a skotský teriér či francouzský buldoček. Například chovatelé buldočků roku 1888 prosadili uznání standardu svých miláčků a založili klub, jenž po první světové válce našel oporu v dobrém jméně natolik uznávaných osobností, jako byl spisovatel Pierre Mac Orlan. Příkladný je rovněž osud kolie: z prostého ovčáka ze skotských hor během několika málo let povýšila na luxusní plemeno.

Obecně rozšířené pronikání psa domácího do všech společenských i profesních vrstev, k němuž docházelo v průběhu celého 19. století, vyvolalo nový požadavek – vlastnit takové zvíře, které by přesně odpovídalo potřebám a vkusu majitele. Jestliže dosud valná většina venkovanů používala k hlídání stád obyčejné míšence nebo křížence a při běžném lovu

voříšci také postačili, nyní jsme se stali svědky snahy selektovat, vytvářet a dovážet čistokrevné rasy, jež v minulosti neměla obdoby.¹

II. Vývoj plemen a jejich ustálení

V 50. letech 19. století se započala zásadní etapa pro další vývoj psů, neboť se objevila většina ras, které dnes známe. Zušlecht'ovaly se již existující druhy, další se nově vytvářely a jednotliví psi dovezení ze zahraničí se rozmnožovali mezi sebou, anebo byli kříženi s jinými rasami. Postupně se rýsoval standard plemen, a to jak v praxi, tak na soutěžích a výstavách, jejichž počet se ve druhé polovině století znásobil. Na počátku selekce stály nejrůznější iniciativy a o vývoj psích plemen se mezi zúčastněnými skupinami mimo jiné sváděly boje. Kapacity veterinárních škol, úředníci ministerstev zemědělství a agronomové nezřídka zastávali požadavky značně odlišné od konkrétních představ amatérů, u nichž chovatelské cíle odpovídaly jejich vlastním plemeníkům a poptávce po „produktech“, kterou pozorovali ve svém okolí. Každá rasa tedy ve skutečnosti za svůj vývoj a popularizaci vděčí několika zkušeným chovatelům nebo nějaké vlivné osobnosti. Například belgický ovčák se ve svých čtyřech varietách pevně ustanovil již roku 1891 díky úsilí profesora veterinární školy v Cureghemu, o bernardýna se rovným dílem zasloužili švýcarský chovatel H. Schumacher a mniši.

Plemena psa domácího se v celé Evropě nebyvalým způsobem rozrůžňovala a početně narůstala, jejich další působení však zdaleka nebylo vyrovnané. Některé rasy se ujaly, protože se rychle rozšířily – daly se totiž využít k mnoha účelům, byly moderní ve městech nebo vzkvétalo odvětví, v němž se uplatňovaly. Na příkladu německého ovčáka si můžeme představit dynamický vývoj plemene, jehož možnosti využití se ke konci století a v období mezi světovými válkami několikanásobně zvýšily. Německý ovčák vznikl křížením durinských a württemberských ovčáckých psů a původně se vyskytoval pouze na venkově, přestože roku 1899 vznikl v Bavorsku klub jeho chovatelů. Jeho všestranné schopnosti z něj posléze učinily oblíbeného hlídacího psa. A protože za první světové války sloužil v armádě, proslavil se i za hranicemi Německa. V roce 1920 vznikl první francouzský klub a do roku 1939 německý ovčák početně předhonal například beaucerona a briarda, čímž se stal jedním z nejzastoupenějších plemen ve Francii.

¹ Na nedostatek důslednosti zemědělců-chovatelů si stěžovali již soudobí agronomové, podle nichž by kvalitnější psi umožnili účelnější chov. A. Rodat si roku 1838 posteskl nad praxí v kraji Rouergue: „Pokud chceme dosáhnout dokonalosti při pohánění stád, jeví se mi účast brieských psů nezbytná.“

Některé regionální typy naopak nedokázaly překonat své geografické vymezení nebo postupně sláblo jejich využívání. Platí to i pro pyrenejského horského psa, který byl čím dál vzácnější, jelikož medvědi a vlci přestali napadat stáda. Rasy neměly dostatek zástupců a takřka vymizely, případně se při prosazování jako skutečný, vyhraněný typ potýkaly s nesnázemi. Takový byl po dlouhá léta osud pikardského ovčáka, jehož odborníci opakovaně odmítali vydělit od ostatních francouzských planinských psů.²

Na druhé straně kanálu La Manche, ve Velké Británii, se hojný počet plemen vyskytoval již v 18. století. K obohacení psího inventáře zde přispěla jak společenská a profesní diferenciací plynoucí z první průmyslové revoluce, tak zvířata dovezená ze zahraničí (například uvedení holandských psů ke dvoru). Ale i přesto v 19. století anglické chovatelství dosáhlo v jistých ohledech vrcholu, ať už se jedná o obrovské zvýšení počtu nebo o neobyčejnou různorodost druhů. Jednotlivé skupiny majitelů se pokoušely vyšlechtit a nechat uznat vlastní plemeno. Ovčáčtí psi se dále rozdělili na velšské, skotské či planinské a jejich standard zahrnoval velké množství nuancí. Rovněž je záhodno zdůraznit, že obzvláště rozmanití byli angličtí lovečtí psi, zejména teriéři. A to zásluhou populárních honů na lišku nebo jezevce, ale také díky módě pořádat soutěže pro krysaře, kteří se poté v lidovém prostředí i ve vyšší společnosti chovali pro zábavu. Svě psy měli i horníci, lodníci, hlídači a dělníci na skladištích v přístavech a na Temži. Z britských chovatelů se stali mistři výběrového chovu, obvykle založeného na drobných detailech. Třeba takový velškorgi cardigan, vzdálený potomek keltských psů a velškorgiho pembroke dovezeného ve středověku z Holandska, byl zpočátku poměrně obyčejné zvíře. Během 19. století byl zušlechťován a v meziválečném období se díky přízni

² A. Raveneau sestavil seznam více než dvaceti francouzských regionálních plemen vyhynulých od konce 19. století (in *Inventaire des animaux domestiques de France*. Eclctis, 1994):

Ardenský baset	Cévenský ovčák	Loueský pes
Jihofrancouzský modrý baset	Languedocký ovčák (Farou)	Oyselský pes
Baset Lecoulteux	Garrigueský ovčák	Hautpoitský pes
Normanský baset	Larzacký ovčák	Bouletský ohař
Ardenský ovčák	Brakýř Dupuy	Korsický ohař
Alsaský ovčák	Franchecomtéské vyžle	Bresský ohař
Artoiský ovčák, varieta Lecoulteux	Chambray (smečkový pes)	Levesque
	Virelandský honič	

* Plemena jsou uvedena v pořadí originálu, kde byla řazena abecedně podle rodového jména (pozn. překl.)

budoucího Jiřího VI. dostal ke dvoru. Když roku 1936 Eduard VIII. nečekaně abdikoval a Jiří nastoupil na trůn, stvrdil se korgiho královský status.

Ve všech vyspělých zemích se postupně vyvíjela kynologie jako nově uznávaný vědní obor zahrnující vše, co se týká psů, kteří se vedle koní stali další kolektivní vášní. Potřeba klasifikovat plemena zaměstnávala teoretiky i praktiky, tj. veterináře i chovatele. Za zmínku stojí Stonehengeova klasifikace z druhé poloviny 80. let 19. století, neboť je zároveň normativní i funkční a principy, na nichž se zakládá, se podobají těm, které později ve 20. století přijala Francouzská kynologická společnost (S.C.C.). Autor rozlišuje šest skupin:

- *Psi polodivocí, lovící ve smečce* (dingo, himálajský vlk, dhoul indický, pes pampový)
- *Psi domácí, řídící se při lovu zrakem, zvěř usmrtí* (mastifové a chrti)
- *Psi řídící se při lovu čichem, zvěř vystopují a usmrtí* (honič, baseti, teriéři)
- *Psi domácí, zvěřinu vystopují, avšak neusmrtí* (barváři, ohaři, grifoni, barbet, pudli)
- *Psi pastevečtí nebo tažní* (ovčáci, newfoundlandský pes, svatobernardský pes, vlčáci, eskymáctí psi)
- *Psi hlídačí, luxusní, pokojoví* (dogy, buldoci, bišonci)

Obr. 2 /str. 31/ – Deset nejčastějších plemen mezi prvními tisíci psy zapsanými do francouzské plemenné knihy L.O.F. (1885-1889, podle S.C.C.). Nejvíce zastoupeni jsou lovečtí psi anglického původu, pracovní plemena (ovčáci, hlídači, tažní psi) navzdory svému vysokému počtu stále ještě u nejzkušenějších kynologů nevzbuzovala zájem.

PK L.O.F. 1885

Gordonsetr

Anglický setr

Pointer

Grifon

Irský setr

Dánská doga

Saintgermainský ohař

Kokršpaněl

Vendéeský baset

Anglický mastif

V poslední čtvrtině 19. století byly založeny oficiální společnosti jako Francouzská kynologická společnost (Société centrale canine de France; 1882) a Svatohubertská královská společnost (Société royale Saint-Hubert) v Belgii. Spolky milovníků psů zřizovaly plemenné knihy, prvním psem zapsaným do francouzské L.O.F. se stal ohař *Marco*.

Průkopníky na poli vystavování psů byli Britové (1836). Francouzi si na obdobnou událost museli počkat až do roku 1863, avšak jména Rotschild, Drouin de Lhuys, d'Eprenesnil a Wagram na seznamu pořadatelů dokládají – pokud bychom o tom vůbec pochybovali – nakolik byl dobový zájem o psy živý.

Na počátku 20. století patřily ve Francii výstavy psů mezi významné události společenského života ve městech, zejména v Paříži. Například výstava z roku 1905 se konala na terasách Oranžerie v Tuileries, trvala týden a zúčastnilo se jí na 1 500 zvířat. Byla dokonalým setkáním elegance s pejskařskou vášní. Ceny, které získali odměnění psi, překvapily i ty nejzkušenější kynology: 3 000 franků pro francouzského buldočka, 90 000 franků pro ukázkovou kolii skotského původu.

Také je nutné podtrhnout společenský význam této přehlídky, poněvadž dokonale vyjadřuje vztah navázaný v předcházejícím století mezi moderní společností a psem. Současně s průběhem výstavy představovala veřejnosti své výtvary *Společnost malířů a sochařů loveckého umění* a nabízela nadšeným zámožným majitelům vyhotovení portrétu či sochy jejich miláčka. Další důkazy o významném postavení psů poskytuje tisk, jenž o celé události bez ustání psal. „Diváci se tísní a dívají se stejně zvědavě jako to, co je přitahuje. Vidíme zde starší dámu, která si přišla vybrat společníka, jenž by rozveselil její smutný život; o něco dále stojí matka s dětmi – ty hledají hračku a je slyšet radostné výkřiky a perlivý smích, které kontrastují se zamyšleným znaleckým výrazem elegantní ženy, jejíž bedlivý pohled zkoumá všechny klece.“

Tento úryvek stejně jako potřeba kynologii institucionalizovat, pocit'ovaná na konci století, dopomáhají ke zjištění, že základy dnešního vztahu společnost–pes tehdy beze sporu existovaly. Pes se stal rozšířeným společníkem, jenž plnil tři funkce – citovou na úrovni jedince nebo rodiny, společenskou, protože pro okolí „dělal značku“ postavení svého pána, a hospodářskou díky toku peněz, který se s ním již na počátku 20. století pojil.

III. Zařazení psa domácího do ústavy a zákonů

Ze psa domácího se stalo běžné zvíře, které ve vyspělých zemích nechybělo v žádném sociálním nebo zeměpisném prostředí. Tento objekt vášně nebo pozornosti lidí začal již v 50. letech 19. století zajímat i zákony a postupně docházelo k ústavním a administrativním úpravám.

Francie coby země se silnou centralizační tradicí vymezila pravidla týkající se psů dosti přísně. Nejprve úřady zakázaly některé dlouholeté praktiky jako zápasy zvířat, vymýtit nadměrné užívání psů při práci – zejména jejich zapřahání – však schopné nebyly. Zvláště na venkově a v chudých městských čtvrtích se se psy velmi často zacházelo špatně, přestože se v jejich prospěch stavěla ustanovení tzv. Grammontova zákona z 2. července 1850.

Na druhou stranu stát nemohl zůstat netečný vůči faktu, že se na jeho území vyskytují téměř tři miliony domácích zvířat, k nimž majitele zdá se pojí silné pouto citové, nebo motivované určitou profesní aktivitou.

Zákonem z 2. května 1855 se zavedla daň, která byla zrušena až po více než sto letech. Jeho autor velice konkrétně předpokládal všechny možné případy. Stanovení základu nové daně s sebou totiž neslo i otázky, na které se těžko hledala odpověď, například věk prvního zdanění jednotlivých subjektů. Dani se nepodrobují ti psi, kteří „k 1. lednu kalendářního roku jsou krmeni matkou nebo uměle kojeni.“ Lze si snadno představit daňového poplatníka, jak stojí před rozhodnutím, zda svá štěňata do 31. prosince odstavit, nebo ještě počkat!

Poplatek se pohyboval od jednoho franku za psy hospodářské do deseti franků za psy luxusní nebo pořízené k vlastnímu potěšení. Zákon mimo jiné přesně určoval i uspořádání jednotlivých kategorií stejně jako proces, který by bylo nutno dodržet v případě sporu mezi jednotlivcem a finanční správou.

Podrobnost klasifikace psů svědčí o její propracovanosti a zároveň zesměšňuje administrativní puntičkářství předminulého století. Do první kategorie spadali:

- běžní lovečtí psi;
- pes, který doprovází svého pána na venkovní procházce;
- pes, který se toulá v ulicemi;
- pes, který se volně pohybuje po bytě;
- pes, se kterým si mohou hrát děti;

- pes vycvičený k vyhledávání lanýžů;
- pes, který je pro svůj stav nebo tělesnou vadu nepotřebný;
- pes, který je uzavřený v domě, aby mohl upozornit osobu stíženou hluchotou;
- pes, který doprovází klestiče koní, obchodního cestujícího nebo soudního zřízence.

Text rovněž předvídal případné nejednoznačnosti. Prováděcí oběžník jasně uplatňoval dva z principů pozdější republikánské daňové soustavy: každý poplatník musel nejprve zaplatit daň, zároveň mu příslušela možnost opravného prostředku – bylo přesně stanoveno, že „všichni psi, které lze zařadit současně do první i do druhé kategorie, budou zařazeni do kategorie s vyšší daní,“ poplatník si nicméně „nadále uchovává právo protestovat u prefekturní rady, avšak výhradně po zaplacení daně.“

Takováto upřesnění dnes mohou vyvolávat úsměv na rtech, pečlivost zákonodárců při sepisování onoho zákona ale vypovídá o tom, že přítomnost psů ve společnosti se stala výrazným fenoménem. Stanovení poplatků za psa ostatně vyvolalo četné reakce, jak se dozvídáme například z dobového tisku, kde se můžeme setkat s mnoha vážně laděnými články a neméně častými karikaturami.

Obliba a rozšíření psa domácího měly vedle státního a legislativního zásahu za následek také zřízení různých spolků, zvláště na jeho ochranu. Ve Francii roku 1855 vznikla Společnost na ochranu zvířat (S.P.A.), američtí a britští mecenáši, aristokraté a měšťané psy hájili již přes padesát let. Definitivní otevření prvního útulku pro psy, založeného baronkou Herpentovou v pařížském Levallois-Perretu, umožnily koneckonců prostředky získané od Američanů. Peníze se povedlo shromáždit díky veřejnému úpisu, který zorganizoval *New York Herald*.

V roce 1902 založila v Gennevilliersu manželka bankéře Nelliho, známého v prostředí pařížské lepší společnosti, zařízení o poznání modernější. Kromě rozsáhlého psince se v něm nacházela také bezplatná veterinární ordinace. Tisk jako svědek své doby této události věnoval dostatek prostoru.³

Snahy pomáhat opuštěným nebo nemocným zvířatům se ještě před první světovou válkou přinejmenším na území Paříže dařilo dosti úspěšně organizovat. Ve městě fungovaly dvě „nemocnice pro psy“ s operačním blokem, jedna byla přidružena k někdejšímu útulku

³ Lidový obrázkový časopis *Magasin pittoresque* popsal ono místo idylickým způsobem: „Nezapomeňme na kuchyni, kde každý den ve velkém kotli zvolna bublá dobrota z koňského masa.“

baronky Herpentové, druhá se nacházela v ulici Vanneau. Veterinární lékařství bezpochyby dosáhlo pokroku, neboť zde psy uspávali chloroformem a později se uplatnil i rentgen. Jistý spolek navíc vybudoval základnu několika malých trojkolých vozidel s klecí sloužících k rychlému převozu psů, jak těch odchycených na ulici, tak zvířat majitelů, kteří této službě využili.

IV. Vznik „psího hospodářství“

Od 17. století se k existenci psa domácího přistupovalo ekonomicky. Agronomové se zabírali výdaji na hlídače zemědělských usedlostí a obvykle panoval názor, že psi jsou vhodné pouze pro největší statky a že i ty mají dbát, aby jejich počet zůstal omezený na množství odpovídající skutečnému stavu stád a nikoliv pošetilé hrdosti majitelů impozantních molossů. Stejně tak se lidé zamýšleli nad množstvím mouky, která končila v žaludku velkých smeček ke štvání zvěře, zatímco lidé v okolí trpěli nedostatkem jídla. Nedlouho před Velkou francouzskou revolucí přírodovědec Buffon konstatoval, že někteří páni své psy natolik překrmují, až „tak ztěžknou a zleniví, že už jen chrápou, spí a jedí.“

Psí jídelníček se změnil ve smyslu postupného obohacování a rozmanitosti. Majitelé se o potravu pro psy zajímali čím dál více a nakonec se kolem ní vybudovalo celé obchodní odvětví. Uvědomme si však, že v průběhu staletí byla velká většina zvířat krmena nedostatečně a že tato situace na mnoha místech dodnes přetrvává – například na africkém venkově se psi musí spokojit se skrovnými zbytky od jídla a s tím, co si kde uzmou.

Debata o krmení se ve skutečnosti týkala především psů majetných tříd. Je příznačné, že se představy proměňovaly spolu se zvyšováním životní úrovně a s pestrostí lidské stravy. Až do poloviny 19. století se ideální psí potrava, jak ji doporučovali nejlepší autoři, skládala výlučně z obilovin, pouze se váhalo mezi ječným a bílým pšeničným chlebem. Krmení masem se považovalo za zbytečné, ba nebezpečné pro většinu běžných ras, zejména pro ovčácké psy. Jen někteří jedinci určené k intenzivní práci nebo k útočnosti dostávali zvířecí vnitřnosti, a to většinou koňské a oslí, protože tato zvířata měla zvláště ve městech vysokou úmrtnost. Teprve kolem roku 1890 začala denní dávka potravy vedle suchého chleba nebo chleba v polévce s větší pravidelností

obsahovat i syrové maso a pomyje. V meziválečném období ustanovily vojenské orgány masný režim pro záchranářské a hlídací psy v armádě. Dokonce se začaly používat „sušenky“ z mouky, sušeného masného odpadu a krve, odřezků kůže a droždí; ve Spojených státech byly známé od roku 1868.

Zemědělsko-potravinářský průmysl zaměřený na krmení pro psy se naprosto logicky poprvé objevil v anglosaském světě, jenž byl více urbanizovaný a bohatší než země na evropském kontinentě. Jeho průkopníky byli Američan James Spratt a zejména angličtí bratři Chappelovi. Nové odvětví velmi rychle nabylo na významu a do roku 1939 ve Spojených státech prosperovalo více než dvě stě výrobců. Francie se vzniku a rozšíření prvních značek dočkala až v 50. letech 20. století.

Nyní je tomu více než sto let, co se vedle krmiva rozvinuly i další části „psího hospodářství“ do nejrůznějších podob. Obchod s chovnými a s obyčejnými zvířaty, rozmach plemen a péče o psa se ve všech průmyslových zemích staly zdrojem toku peněz a vedly ke vzniku rozličných povolání od drobných řemesel po rozsáhlejší činnost. Pařížské ulice například lákaly stříhače psů. Dokonce i smrt čtyřnohých miláčků podněcovala všetečnou lidskou činorodost: vyskytli se balzamovači psů a v Asnières byl roku 1890 otevřen psí hřbitov s kapacitou sto tisíc míst, která se záhy ukázala nedostatečnou. Ve Spojených státech proslul hřbitov v Hartsdale na severu New Yorku, ale ještě na konci 19. století se plánovalo zřídit několik dalších hřbitovů ve velkých amerických městech.

2.2

Pes a válka

Člověk se odnepaměti snažil využívat zvířecí sílu, rychlost a některé instinkty ku prospěchu svému. Od Hannibalových slonů až po poštovní holuby za první světové války chtěl s přispěním zvířat vylepšit své bojové schopnosti nebo ohromit protivníka. Nikoho pak nepřekvapí, že pes a kočka, naši nejbližší a nejlépe ochočení společníci, se od dávných dob objevují na seznamu válečných prostředků a zbraní. Již staří Egypťané totiž věděli, že se kočka dokáže za tmy snadno pohybovat, a používali ji k doručování zpráv. Díky malému vzrůstu, tichému pohybu a orientačnímu smyslu, jenž jí umožňuje opětovně najít známé místo, se obzvláště osvědčila, bylo-li třeba nepozorovaně přenést rozkazy přes bitevní pole. Proto se našlo mnoho dřevěných nebo kovových pouzder, které se kočkám za tímto účelem připevňovaly kolem krku.

S pravidelným využíváním psů v ozbrojených konfliktech se však setkáváme mnohem častěji a vztahuje se ke všem zemím a historickým epochám od asyrských výbojů k moderním válkám.

I. Váleční psi v minulosti

1. Pes jako součást válečného vybavení

O dávném působení psů na bitevních polích existují četná svědectví. Například Strabón se několikrát obdivoval výkonům galských molossů, kteří podle něj „jsou neohrožení v boji, a proto své pány nikdy neopouštějí.“

Vedle občasných zákroků projevil mnozí armádní velitelé snahu zformovat opravdové zvířecí jednotky. Z tohoto důvodu organizovali odvody psů pro svá vojska a přidělovali jim přesné úkoly. V Babylónii se rolníkům žijícím v oblastech kolem hlavního města svěřovala výchova tisíců dog. Tyto venkovany se státem vázaly různé druhy smluv, které stanovovaly zejména osvobození od daní výměnou za prokázané služby, rovněž však podrobně určovaly, jak zvířata krmit, aby byla silnější a agresivnější.

Vůle plánovitě organizovat psí oddíly se znovu vynořila na konci 19. století v souvislosti s nepřátelskými vztahy, které se v Evropě daly do budoucna tušit. V Německu určili vojenští specialisté dvě kategorie psů: psy registrované, tj. vedené v armádních rejstřících a pečlivě vybírané vedoucími kynologických brigád, a pomocné záložní psy, které v jednotlivých regionech sčítali dobrovolníci nebo vlastenečtí aktivisté z místních psích spolků. I francouzská odvodní správa v této době nakrátko zažila podobné organizační pokusy

a na jihovýchod země bylo vysláno několik důstojníků z řad zapálených kynologů. Ti měli především získat pyrenejské ovčáky – jejich čich se jevil vhodný k činnostem, které pro psy zamýšlela různá oddělení hlavního štábu, a to zejména k pomoci raněným.

Některá plemena se ve válečných dějinách díky své síle a krvelačnosti prosadila více než ostatní. Například asijské molossovce nejspíš stáli u původu mnoha válečných psů od starověku do 19. století. Napoleon Bonaparte během egyptského tažení osobně požádal generála Marmonta, aby utvořil oddíl z molosů, které by nechal na různých místech rozestavět jako stráž. Tento pokus o zformování psí jednotky tak daleko od Francie zdá se dokazuje, že se psi orientálního původu mezi evropskými vojenskými veliteli těšili dobré pověsti. A vskutku platí, že se ve válkách na evropském kontinentě až do revoluce čas od času uplatňovali při útoku, přestože bylo jejich využívání ve francouzské armádě čím dál řidší.

Americká armáda šla za druhé světové války v úsilí standardizovat nábor vojenských psů a jejich přidělování k vojsku ještě dál. Američané speciálně prozkoumali seznam nejlepších ras z hlediska různých činností – doručování, stopování, hledání min a hlídání. Tímto způsobem bylo kynologickým družstvům doporučeno asi tucet plemen: belgický ovčák, německý ovčák, flanderský bouvier, německý boxer, dobrman, dalmatin, labradorský retrievr, aljašský malamut, samojed a mastif.

Pokud jde o Němce, tak ti zůstali vojenským psům věrní. Podle některých odhadů z válečného roku 1870 se na území Francie vyskytovalo kolem padesáti tisíc německých psů. V letech 1940 až 1945 se počet psů v Hitlerově armádě vyšplhal na více než dvě stě tisíc a od tažení do Afriky po tábory smrti plnili pro nacisty nejrůznější úlohy. Dokonce se zdá, že jich Německo několik tisíc poskytlo svým spojencům, zejména Japonsku.

2. Různé podoby psí služby

Těžko bychom hledali takový druh bitvy, v níž by představitost bojovníků nenašla příležitost k využití psů. V první řadě psi často jen následovali vojska, aniž by měli přesně vymezené pole působnosti. Mnohdy pak byli odchyceni při shromáždění vojáků nebo během pochodu na frontu, aby se stali maskoty nebo osobními společníky, představující poslední živoucí svědectví o jiném než vojenském životě.

Někdy se tato zvířata – v různých jednotkách více či méně přítomná – účastnila veškerého dění pěchoty. Stejně jako jejich páni nesla následky porážek a za vítězství byla zahrnována slávou; když nastal opravdu velký hlad, posloužila i jako potrava. Například Tricetiletá válka byla obzvlášť bohatá na případy psů doprovázejících to či ono vojsko.

Jejich zapojení do vojenských nebezpečí je až pozoruhodné. Necht' je vítězství zářné a pes se stane legendou. Podle tradice bitvy u Slavkova se při tomto střetnutí vyznamenal pes jménem Moustache (Fousek), jenž prý zardousil vojáka nesoucího prapor nepřítele a praporu se zmocnil.*

Tyto němé tváře, které prostě a jednoduše doprovázely vojska a neměly přidělenou žádnou funkci, se mezi francouzskými vojáky dlouho těšily neustávající přízni a podnítily vznik určitého druhu lidové kultury, jak vojenské, tak civilní. Zde můžeme citovat text písně *Pes od regimentu*, připisovaný Lazaru Carnotovi:

Narozen při tažení egyptském,
kolébkou jeho byla houfnice.
Na válečná pole v Itálii
věrně následoval vlajku svoji.
Sdílel s námi náš bojový zápal,
oddechu sám se nikdy nenadál.
Křížem krážem prošel celou Evropu,
pes od regimentu.

Malíř Horace Vernet zvěčnil na obraze zraněného psa obklopeného dvěma tambory. Tato ve své době velmi slavná malba sice odpovídala dobovým malířským konvencím, přesto věrně reprezentovala přílnutí lidu k těmto tvorům, kteří se do bojů dostali dílem náhody nebo přirozené věrnosti.

A přece je skutečnost o uplatnění psů ve válkách naprosto odlišná. Do bojů byli zataženi, aby přispěli k úspěchům vojsk, a tímto způsobem se stali další z řady metod dávných vojenských postupů.

Jednou z funkcí, které psi zastávali, je stráž. V mnoha starověkých pevnostech a strážních věžích sloužily tyto ostražitě bytosti spolu s lidmi. Plutarchos popsal útok na pevnost v Korintském zálivu střeženou padesáti psy, z nichž přežil pouze jeden jediný. Jejich zuřivý štěkot bylo slyšet až k lodím, které měly území chránit a křížovaly v pobřežních vodách. V týchž středomořských vodách si psích služeb vysoce cenili i v průběhu dalších století, psi tu až do pádu rakousko-uherského císařství upozorňovali na berberské a turecké

* Jiné zdroje, např. Collin de Plancy (*Histoire du Brave Moustache*. In *The classic French reader*, str. 172) však uvádějí, že Moustache před nepřítelem zachránil prapor francouzský. Snažil se pomoci vojákovi, který se ocitl v bezvýhodné situaci a alespoň si prapor omotal kolem těla. Když padl, Moustache z něj prapor serval a donesl ho do domácího tábora. (pozn. překl.)

vpády proti dalmatským a chorvatským pevnůstčkám. S touto praxí se setkáme i u Francouzů – ti v přístavu Saint-Malo dlouho udržovali smečku bojových dog, která měla co nejrychleji odhalit blížící se nepřátelské lodě.¹

Psi rovněž hlídali tábořiště. K tomuto účelu je používaly nejrůznější a historicky velice vzdálené armády – Hunové, císař Karel V. či angličtí dobyvatelé v Austrálii při obraně proti útokům domorodého obyvatelstva.

Druhou úlohou, kterou pes permanentně zastával, byl poslíček. Obvykle si představujeme nošení dopisů připevněných k obojku, ale ve skutečnosti se často používaly i mnohem krutější způsoby. Například byl pes násilím donucen spolknout malý kovový váleček, jenž se posléze získal zabitím čtyřnohého doručitele.

S přímým nasazováním molossů do bitev začali nepochybně Asyřané a v dalších obdobích se v něm nadále pokračovalo u Peršanů, Řeků či Římanů až po novověk. Na počátku našeho letopočtu se zdálo, že v Římě obliba bojových psů ustupuje do pozadí, naopak barbarům sloužili při útocích pravidelně a psi Kimbrů, Keltů a Galů se stali postrachem římských legionářů. Nešlo pouze o využití jejich průbojné síly, ale také měli co nejvíce nahánět hrůzu. Galové je proto poměrně často spouštěli ze svahů uvnitř ohnivých kol, aby tak předstírali blesky. Psi se také speciálně cvičili k dobíjení raněných.

Od samého počátku válčení v šiku lidé věděli, jak velké psy obrnit. Dávali jim výstroj z kůže a z kovu, ale také pryskyřičné louče a zápalné láhve. S touto výzbrojí se změnili v obávaného nepřítele, a to zejména pro kavalerii, protože psi válečníci koně děsili, kousali a párali jim břicha.

Bojovní psi si v různých armádách počínali různě. Jednou útočili po boku vojáků, kteří je individuálně vedli, jindy zase postupovali skupinově a čelně napadali pěšáky nebo jezdce, k čemuž předtím byli dlouze cvičeni. Na tento druh zápasení se specializovali rhodští rytíři, jimž dopomohl k vynikajícím výsledkům proti muslimským nájezdníkům. V západní Evropě se jako schopný pomocník při reconquistě Granady (1492) osvědčil španělský alano. Alani však doprovázeli také španělské dobyvatele do bojů na ostrovech v Karibském moři a poté i ve Střední a Jižní Americe, kde sehráli zásadní roli při mnoha střetnutích či pronásledováních. Zuřivost a štěkot těchto kříženců dogy a španělského mastina, „zběsilých jako ďábel, skvrnitých jako jaguár“

¹ Zběsilost a neomylná ostražitost vysloužily těmto hlídačům takovou pověst, že ještě v 19. století Francouzi o velmi hubeném člověku říkali „psi ze Saint-Malo mu ohryzali kosti“.

totiž naplňovaly indiány zděšením, neboť ti znali pouze malé a takřka neštěkající psy.

Zmiňme se rovněž o střetnutích psů se psy. Například v bitvě u Murtenu (1476) byli burgundští molossové zahnáni svými švýcarskými druhy.

II. Psi v soudobých konfliktech

Mohli bychom se domnívat, že je používání bojových zvířat spjaté s nevyspělými etapami ve vývoji válečnického umění a že se všeobecným rozšířením střelných zbraní jim na bitevních polích definitivně odzvonilo. Skutečnost je taková, že se psi výstřelům a dělostřelbě dobře přizpůsobili, třebaže se postupně začali využívat k jiným úkolům než k útoku. Poručík Jupin, jeden z nejhrolivějších příslušníků kynologických jednotek před první světovou válkou, v jedné zprávě zdůrazňuje, že během vojenských manévřů roku 1888 neprojevili vybraní a patřičně vycvičení psi žádný strach. Píše, že „pokud jde o hluk kanonů, psi vůbec nedali najevo, že by o něj dbali; i když byli umístěni na samotné palebné čáře, přeběhli vojenské řady pod plnou palbou a depeše doručili.“

Techniky a potřeby moderního válečnictví vyústily v rozrůznění služeb, které se po zvířatech požadovaly, zatímco jejich úloha při přímém útoku se vytrácela. Například se psi učili rozeznávat uniformy nepřátel – buď aby odhalili, že se blíží protivník, nebo aby přednostně zajistili pomoc raněným, kteří zůstali na bojišti. Zvláště Němci prováděli po mnoho let před první světovou válkou takovéto pokusy s francouzským nebo ruským vojenským oděvem. Již dříve, v průběhu koloniálních operací vedených na jihozápadě Afriky, naučili zvířata v psích jednotkách rozlišovat německé vojáky od domorodců. Současně se i v dalších evropských armádách, zejména ve Francii a ve Velké Británii, cvičili psi k vyhledávání nebo zatýkání odbojných živlů.

1. Specifická úloha psů na frontách první světové války

V roce 1914 nepracovalo ve francouzské armádě více než tři sta psů. Většinou se nacházeli u zdravotnické a záchranné služby a nutno říci, že tam byli spíše tolerováni než skutečně uznáváni. Jejich výcvik totiž zajistili vojáci – individuálně nebo v rámci *Národního spolku záchrannářských psů*, založeného roku 1910 –, záměrně nedbající zdrženlivosti vojenské správy, která v roce 1912 nechala zrušit rozpočtovou „linii“ určenou pro kynologické jednotky. Francouzský generální štáb jim věnoval nesrovnatelně méně pozornosti, než tomu bylo v sousedních státech. Proto vojáci-milovníci psů jako poručík

Vicart nebo poddůstojník Rode brali své psy na vojenské operace neoficiálně, což ovšem nebránilo intendantní službě, aby počítala se všemi náležitostmi jejich denního přidělu potravy.

Jakmile však vypukla válka, briardi, beauceroni, němečtí ovčáci přejmenovaní na „alsaské“ a mnoho dalších plemen sloužilo plukům pro styk mezi stanovišti do takové míry, že byli psi roku 1915 zahrnuti do základního vojenského aparátu. Veřejné mínění také burcoval tisk: například periodikum *Temps* opakovaně pranýřovalo francouzský amatérismus ve srovnání s velikostí a výkonností německých psích brigád.

Rok 1915 byl svědkem vzniku povinné služby poté, co se ministr války Millerand veřejně vyslovil o její nezbytnosti. Zodpovídal za ni generál Curières de Castelnau, řídil ji Paul Mégnin a po něm kapitán Tolet. Roku 1917 musel ministr války Lyautey osobně zasáhnout, aby kynologické oddíly ochránil před novým rozpočtovým škrtem.

Psí mobilizace byla organizována podle logických principů:

- Základní nábor se odehrával na úrovni departementů. Vybraní jedinci se poté shromáždili v regionálních psincích, nejvyhlášenějšími byly Marseille, Bordeaux a Caen. V době, kdy činnost regionálních středisek dosahovala vrcholu, poskytovaly útulek více než devíti tisícům psů. Nakonec se psí rekruti dostali do pařížské aklimatizační zahrady, kde se dále třídili podle potřeb jednotek.
- Ve druhé fázi byli psi zařazeni do útulků, které se specializovaly na jednotlivé vojenské činnosti. Tak například cvičiště v Courbevoie nebo v Bourg-la-Reine se zaměřovala zejména na pomoc raněným.
- Vycvičení psi nakonec putovali do centrálního rozřazovacího pracoviště v Satory, odkud byli přidělováni k plukům.

Ukázalo se, že uplatnění armádních psů je mnohostranné. Spojovací služba je klasicky zaměstnala jako spojky přes vojenské linie anebo při bojích. Někdy se psi dokonce používali dohromady s holuby. Taktéž usnadňovali zavádění polních telefonních linek. Dráty, které měli připevněné k obojku nebo je drželi v tlamě, odvíjeli tak nenápadně a tiše, že je v tom nikdo nepředčil.² Podle oficiálních rychlostních tabulek měla čtyřnohá spojka uběhnout jeden

² Takto by měl podle výcvikových příruček vypadat spojovací pes: „Musí být drsný, robustní a odolný, tzn. musí snášet špatné počasí, strádání a námahu. Zaměříme se proto na hledání psů s hustou pevnou srstí a kvalitní ochrannou podsadou.“

kilometr za dvě nebo tři minuty. Za povšimnutí rovněž stojí fakt, že odborníci vyvinuli složité technologie upravené k využívání psů. Například některé modely pouzder na zprávy byly vybavené tak, že pokud nepřítel poslíčka chytil a pouzdro neotevřel podle určitého postupu, vybuchly. Němečtí technici nasazeným zvířatům přizpůsobili i plynové masky.

Veřejnost však nejlépe znala sanitní psy, jelikož jejich hrdinské činy pravidelně velebil tisk. Tato zvířata byla cvičena, aby dokázala odhalit jakoukoli přítomnost člověka a upozornit na ni důstojníky či nosiče raněných – buď štěkáním, nebo aportováním části oděvu, třeba pokrývky hlavy.

Úloha psů při ozbrojených konfliktech rozhodně nebyla druhořadá. Odhaduje se, že se podíleli na několika tisících záchranných akcí, kdy se raněný nacházel na místě, které bylo pro muže s nosítky špatně viditelné nebo těžko dostupné. Mimo to důstojníci, vojáci, váleční dopisovatelé a další očití svědci poukazovali, jak se psi dokázali pozoruhodně přizpůsobit bojovým podmínkám, zvláště v obtížném terénu jako jsou lesy, strmé svahy, mokřiny. A nepoužívali se čas od času také k tahání kulometů a houfnic na nejvíce vystavených místech fronty – jako třeba v belgické armádě, kde klid belgických ovčáků tváří v tvář husté palbě budil obdiv všech zúčastněných? Jiná svědectví dokazují, že se psi spolu se svými psovody účastnili některých útoků; udělené pochvaly v záznamech někdy obsahují zmínku o těchto hrdinských kouscích, v nichž se s vojákem vyznamenal i pes. Takové jsou tedy poslední matné vzpomínky na válečné psy v dějinách.

Ve všech zemích zapojených do první světové války vznikl mýtus válečných psů. Ve Spojených státech jim bylo věnováno několik filmů a na Hartsdaleském hřbitově vztyčen památník na počest sedmi tisíců zvířat, která padla v boji. Jeho financování svědčí o zvláštní přízni veřejného mínění k tématu „psích hrdinů“: žulový podstavec, na němž stojí socha německého ovčáka, se zaplatil z peněz, které po celé zemi vybrali malí školáci.

2. „Armádní psi“ za druhé světové války

Vojenské štáby nadále zkoumaly, jaké možnosti nabízí používání psů v armádě. V první řadě narůstal počet psů jakožto doprovodu stráží a policie. Navíc není pochyb o tom, že se techniky výcviku vysoce zdokonalily a zefektivnily. Avšak v momentě vyhlášení druhé světové války se nezdálo, že by nastaly změny v základním přístupu. Kynologické jednotky byly stále primárně určeny ke spojovací a sanitní službě.

V průběhu války však nečekaně zasáhlo několik faktorů, které ovlivnily kontext využívání zvířat. Dějiště vojenských operací se zeměpisně rozšířila a rozrůznila, vojska

zapojená do konfliktu taktéž, došlo k rozvoji válečné techniky. Díky tomu se psím vojákům postupně otevíraly vyhlídky na nové zákroky.

Záhy se prosadilo souhrnné pojetí tzv. armádního psa. Byla přesně stanovena jeho úloha v bojích, odborníci vypracovali přísný „návod k použití“ a organizace výcviku se přizpůsobila předpokládanému uplatnění psa. Proto bylo možné setkat se s tím, jak parašutisté soustavně trénují seskoky se psem, nebo psy učí samostatným výsadbům...

Situace na frontě nakonec vedla k tomu, že se psům začaly přidělovat úkoly všeho druhu. Pokus o jejich úplné vyjmenování by byl marný. Hlídali strategické objekty a letiště, hledali miny, dokonce se s výbušninou na těle vrhali pod tanky a byli útočníky ve slavných jednotkách, jako je ta Pattonova. Němci je také zapojili do bezcitných aktivit nacistické Třetí říše a přisoudili psům dozor v táborech, stopování zběhů nebo trestání vězňů, kteří z nich měli strach.

Celkově vzato se za druhé světové války vypracovaly skutečné metody využití vojenských psů, patřících od nynějška k prostředkům moderního válčení. Mimoto byli o několik let později znovu nasazeni v Koreji a ve Vietnamu. Konečně se také účelné přiřazování psů k vojskům projevilo v oficiálním uznání, jehož se jim v jednotlivých zemích dostalo. Mohlo být vyjádřeno individuálním nebo kolektivním udělováním řádů, jako v případě Spojených států a jejich slavné kynologické jednotky K-9. Odhaduje se, že vlastenecký spolek *Dogs for Defence* poskytl americké armádě více než sto dvacet pět tisíc zvířat.

3. KOMENTÁŘ PŘEKLADU¹

3.1 Analýza výchozího textu

3.1.1 Charakteristika textu z hlediska komunikační situace (kontextové faktory)

Jak bylo řečeno v úvodu, překládaný text sestává ze dvou kapitol knihy *Histoire du chien* (*Historie psů*). Proto v následující situační charakteristice budu pojednávat o celé knize.

3.1.1.1 Autor

Autorem knihy *Histoire du chien* je Roger Béteille, francouzský středoškolský a vysokoškolský učitel. Narodil se roku 1938 na venkově v regionu Aveyron (tento region přibližně odpovídá umístění historického kraje Rouergue), vystudoval historii a geografii a kromě výuky se aktivně věnuje literární činnosti. Napsal několik románů i odborných a populárně naučných knih, v nichž se zabývá přírodní, venkovskou, společenskou a historickou tematikou. Svá díla většinou vydal u Éditions du Rouergue a v edici Que sais-je ? (Presses Universitaires de France).

3.1.1.2 Čas, místo a médium

Histoire du chien vyšla jako svazek č. 552 edice Que sais-je ? ve francouzském nakladatelství Presses Universitaires de France (PUF). Jedná se o univerzální řadu, jejímž cílem je přinést informace z nejrůznějších oborů a na malé ploše je představit běžným čtenářům. Od jejího založení roku 1941 zde vyšly téměř čtyři tisíce knih od dvou a půl tisíce autorů, jednotlivé knihy jsou proto velmi rozmanité a vyjma jednotné grafiky obálky se každá prezentuje jako samostatné dílo. *Histoire du chien* byla publikována v roce 1997, lze tedy předpokládat, že je obsahově i jazykově aktuální. Kniha má 125 stran a člení se na úvod, osm samostatných kapitol, závěr a stručnou bibliografii.

3.1.1.3 Adresát

Primárním adresátem textu je současný Francouz. Charakter edice nicméně nechává prostor i širšímu využití knihy, neboť svazky Que sais-je ? se překládají do mnoha cizích jazyků. Autor se přesto obrací ke čtenářům, kteří jsou znalí francouzské reality.

¹ Příklady, jimiž je tento komentář ilustrován, jsou uváděny kurzívou a v závorce je uvedeno jejich umístění v originálu (O) nebo v překladu (P). Vzhledem k tomu, že je překlad do práce zařazen jako jedna z jejích kapitol, odpovídá číslo stránky příslušné straně práce; u originálu bylo pro lepší orientaci použito původní stránkování namísto čísel stránek přílohy.

Název *Historie psů* napovídá, že kniha od čtenáře neočekává žádné hluboké odborné znalosti, vzhledem k jejímu rozsahu se však čtenář bez nejobecnějších znalostí dějin, zeměpisu a psů neobejde. Proto můžeme říci, že porozumění textu závisí pouze na určitém informačním základu; pokud je tato podmínka splněna, nehrají zde věk, pohlaví, vzdělání, zaměstnání či sociální a geografický původ čtenáře žádnou roli.

3.1.1.4 Funkce textu

Autorovým záměrem bylo napsat populárně naučnou knihu, která by čtenáře komplexně seznámila s tématem vztahu člověka a psa. Z výše popsané komunikační situace a autorovy intence vyplývá, že na prvním místě stojí přenos informace a způsob, jakým je informace předávána: je důležité, aby byl text pro čtenáře srozumitelný a zajímavý. K naplnění této funkce autor využívá jazykové a parajazykové prostředky.

3.1.2 Charakteristika textu z hlediska užitých prostředků (textové faktory)

Přestože jsem překládala dvě odlišné kapitoly, analýzu obou výchozích textů provedu dohromady. Roger Béteille zvolil k celé knize jednotný přístup, texty se proto liší jen v dílčích tématech (tedy zejména využitím různých sémantických polí).

3.1.2.1 Téma a obsah

Téma a obsah celé knihy již byly nastíněny v úvodu – vztah psa a člověka od prehistorie dodnes. Autor se k tématu staví z různých úhlů a dále ho člení do samostatných podkapitol, které by mohly vystupovat i samostatně (spojuje je jen hlavní idea). V prvním z překládaných textů si všímá, jak se z vlastnictví psa stala masová záležitost a jak se tento „psí boom“ projevoval ve společnosti i na přístupu ke psům včetně vytváření nových plemen a rozrůžňování služeb. Ve druhém textu je kladen důraz na působení psů v armádě v dávné i nedávné minulosti. Autor se snaží být obecný, ale omezuje se v podstatě jen na situaci v Evropě a Severní Americe, zmiňuje zejména Velkou Británii, Německo, Spojené státy americké a v první řadě Francii. Kulturní pozadí autora v textu zřetelně vystupuje a knihu by také šlo číst jako historii francouzských psů, proto bude text pro českého čtenáře na první pohled překladem. Všechno je nahlíženo z francouzské pozice a další země (vesměs dnešní velké protipóly Francie) výklad obohacují, dění v některých státech však v textu úplně chybí. Povaha předávaných informací ale naznačuje, že je lze zevšeobecnit a že situace v ostatních zemích bude analogická, lišit se budou pouze v detailech.

3.1.2.2 Paratextové faktory

Požadavku srozumitelnosti odpovídá i přehlednost textu. Významnou úlohu hraje členění informací na různých stupních – od struktury celku po velikost písma. Kapitoly knihy nejsou příliš dlouhé a dělí se na podkapitoly, ty někdy na oddíly; pro snadnější orientaci jsou tyto části nadepsány a očíslovány (římskými a arabskými číslicemi). Dále se text člení na jakýsi hlavní proud a jeho doprovodný komentář a poznámkový aparát, jednotlivé části jsou vizuálně oddělené. Vedlejší pasáže podrobněji rozebírají informaci obsaženou v hlavním textu a přinášejí další konkrétní příklady k dokreslení základní myšlenky. V textu o začleňování psů do společnosti najdeme i různé seznamy a jednoduchý graf.

3.1.2.3 Úroveň lexikální

V rovině slovní zásoby se v obou překládaných kapitolách setkáme s běžnou slovní zásobou a s odbornými termíny. Výchozím předpokladem pro porozumění textu je znalost běžných plemen psů a základních kynologických termínů jako *canin*, *race*, *élevage*, *sélection*, *chien de chasse* atp. První z textů se navíc vyznačuje terminologií z oblasti sociologie a společenských věd: například *société*, *urbanisation*, *aristocratie*, *niveau de vie*, *intégration*, *phénomène*, *popularisation* a slova příbuzná se objevují na samém začátku kapitoly a v textu se často opakují. Nejedná se však o žádné vysoce odborné termíny, některé jsou dokonce v dnešní komunikaci tak časté, že by se dalo hovořit o sémantickém poli společenských věd. Podstatnou část textu tvoří pojednání o psích rasách, některá ze jmenovaných plemen však notoricky známá nejsou (*chien de Pampas*). Rovněž se zde setkáme s termíny právníckými a administrativními (*circulaire*, *taxe*, *disposition de la loi*, *contribuable*). Ve druhé překládané kapitole je četnost těchto výrazů nižší ve prospěch termínů z oblasti vojenství (např. *armée*, *militaire*, *combat*, *soldat*, *unité*, *canon*) a přestože význam některých výrazů nemusí být čtenáři naprosto známý (*brigade*, *état major*, *citation*), kontext příjemce přes tento problém přenesou. V textu se rovněž vyskytuje mnoho čísel, letopočtů a vlastních jmen – zeměpisných nebo označujících historické osobnosti.

Pokud jde o stratifikaci jazyka, autor používá lexikum spisovné (s několika familiárními výrazy (*mitonner*, *chopardage*) a současné (popisovaná realita si však může vyžádat i výraz, který dnes již zastaral: *demi-monde*). Z hlediska citového zabarvení se setkáme s velkým počtem stupňujících a hodnotících (tedy expresivních) výrazů, například *très*, *remarquable*, *célèbre*, *exemplaire*, *sans précédent*, *avec passion*, superlativy atp.

3.1.2.4 Úroveň morfoložická

Na morfoložické úrovni *Historie psů* nejvíce vyniká v zacházení se slovesnými časy. Jen v prvním překládaném odstavci se vystřídají *passé composé*, *présens*, *futurum* a *passé simple*. Základními časy výkladu jsou tradiční literární *passé simple* a přítomný čas.

Systém časů je ve francouzštině velmi bohatý a každý z nich má své možné významy. Na straně 27 originálu (P: 9) začínají odstavce přítomným časem vyjadřujícím všeobecnou situaci a za ním následuje dokreslující příklad v minulém čase jednoduchém. Kromě tohoto zajímavého rozlišení na obecné-konkrétní a klasické dichotomie děj-popis okolností autor velmi často pracuje se střídáním časů k umístění popisovaného jevu na časové ose, slovesný čas tak může suplovat funkci příslovečného určení. Kromě vyjádření předčasnosti, souběžnosti a následnosti je možné i vysledovat nuanci v užívání *passé simple* a *passé composé* – *passé simple* jako čas dávné minulosti, která nemá s přítomností žádnou spojitost a je nahlížena globálně, autor ho proto téměř nepoužívá při výkladu o dvacátém století. Slovesný čas sám o sobě nelze označit jako příslovečné určení, ale když čtenář u daného tématu sleduje vývoj v čase, tak mu tato kategorie napomáhá v interpretaci časového zařazení. To umožňuje autorovi dokonce shrnout do jediné věty minulou, přítomnou i budoucí situaci nějakého jevu a v dalším celku vycházet z jiného tématu.

Umné zacházení s časy je třeba při četbě postihnout, jinak se text jeví velice chaotický.

Dalším hojně užívaným prostředkem jsou neurčité slovesné tvary v absolutních vazbách, jimiž se dostáváme na úroveň morfosyntaxe.

3.1.2.5 Úroveň syntaktická

Syntakticky lze text charakterizovat jako dobře organizovaný, vedle zcela průhledných struktur se však setkáme i se složitými souvětími. Vzhledem k ambici předat co nejvíce informací v krátké příručce je autor nucen věty zkracovat absolutními vazbami; tato morfoložie často vyjadřuje vztahy ve větě (předčasnost, kauzalita, okolnost). Na úkor vět jednoduchých používá mnoho podřadných souvětí, někdy informaci člení do celků souřadných. Pro snadnou orientaci text obsahuje hodně spojek a dalších konektorů.

Protože text obvykle postupuje tematicky nebo chronologicky, obsahuje také příslovečná určení času a místa. Snaha vymezit nebo charakterizovat pojem či situaci vede k užívání příkladů, vsuvek, výčtů a rozvíjejících větných členů – zvláště přívlastků, přístavků a vztahných vět. Celkově se však syntax jeví hodně zhuštěná a po jiných stránkách se nijak výrazně nevyznačuje.

3.1.2.6 Úroveň textová

Členění na textové úrovni je opět v souladu s funkcí textu. Autor důsledně používá odstavce jako informačně ucelené jednotky, proto mají různou délku. Koheze a koherence textu je zajištěna jak morfologicky (členy, nefinitní tvary sloves atd.), syntakticky (souvětí, tematické posloupnosti atd.) a lexikálně (odkazování), tak grafickým členěním.

Obvykle není v textu prostor na dlouhé vysvětlování podrobností a věty na sebe navazují jako řetěz (všimněme si vysoké frekvence slůvek *et, ou, mais, car, donc, ainsi* a dalších – jen v prvním odstavci „Psa a války“ jsou dvě *ainsi* a po jednom *donc* a *car*), někdy se může koherence jevit dost povrchní, ba nelogická: *Mais, à côté des interventions épisodiques, beaucoup de chefs militaires se sont efforcés de disposer de véritables unités animales, en organisant l'enrôlement des chiens dans leurs armées et en leur attribuant une mission bien précise. À Babylone par exemple l'élevage de milliers de dogues fut confié aux paysans habitant les secteurs proches de la capitale. Des sortes de contrats entre l'État et ces paysans existaient, prévoyant notamment des exemptions d'impôts en contrepartie des services rendus, mais aussi stipulant dans le détail la façon de nourrir les bêtes pour les rendre plus agressives et plus puissantes. Ce souci d'organisation méthodique de contingents canins se retrouve à la fin du siècle dernier, [...] (O: 84)* – v tomto případě autor uvedl příklad, jenž v podstatě ani nepřibližuje tvrzení, které mu předchází, a hned poté přeskočil několik tisíc let. Tento způsob výstavby textu z českého pohledu postrádá logiku, ale autor je historik, proto o úmyslném zakývání neúplných vědomostí nevhodným slohem přesvědčena nejsem.

Velmi významným rysem překládaných textů je odkazování k jiným textům. Přímo jsou citováni A. Rodat (O: 27), A. Raveneau (O: 29), Stonehenge (O: 30), údaje společnosti S.C.C. (O: 31), zákon o dani ze psa (O: 34), periodikum *Magasin pittoresque* (O: 35), Buffon (O: 36), Strabón (O: 84), Lazare Carnot (O: 86), příručka pro výcvik psa (O: 91), nepřímě se odkazuje například k Plutarchovi nebo nařízením. Proto se v textu vyskytuje i báseň napsaná na oslavu psa, která zlidověla jako píseň. Formálně ji tvoří sedm osmislabičných veršů a osmý šestislabičný, některé verše mají uprostřed cézuru; obkročné rýmy střídají ženské a mužské zakončení. Kratší poslední verš je místem, ke kterému se báseň stupňuje, čtenáři jsou do poslední chvíle v očekávání identity opěvovaného objektu.

3.1.2.7 Úroveň stylistická

Vezmeme-li v úvahu jednotlivé roviny textu, přesvědčíme se, že odpovídá populárně naučnému stylu. Hlavní z použitých slohových postupů je výklad, a to především formou

tvrzení–příklad. Omezená míra podávaných informací v kombinaci se snahou nenudit čtenáře však vedle určité expresivity a zjednodušení přináší i značnou nevyváženost. Některé informace jsou hodně povrchní, jiné naopak zbytečně podrobné (spíše zajímavé perličky). Nevyváženost se projevuje lexikálně i syntakticky: autor se většinou snaží používat synonyma, zároveň na některých místech opakuje slova nebo syntaktické struktury, kterým se dá vyhnout, jako v případě slůvka *bien* (O: 26: [...] *le lieu où les chiens sont très présents et bien mieux considérés par leurs maîtres que dans les campagnes. L'intégration de l'espèce canine dans la société apparaît bien comme un phénomène [...]*, celkem čtyři výskyty na ploše tří odstavců), nebo *soit* (struktura zopakovaná v prvním i druhém odstavci na straně 28).

Francouzština textu je současná (pomineme-li několik výjimek v lexiku a syntaxi daných tím, že autor popisuje minulou realitu nebo cituje dobová svědectví), avšak ohromné množství jednoduchého minulého času může vyvolat až dojem zastaralosti. Na druhou stranu zde jeho konfrontací s „moderními“ časy vzniká neotřelé napětí a text dostává náboj (nejde o nesprávné použití, ale o prostředek sevřeného vyjadřování a stylistický efekt). Text je hodně koncizní, čímž se oddaluje mluvené řeči, přesto je však dynamický. Dynamiku zvětšuje i střídání autorských a převzatých pasáží a výrazné členění.

Chceme-li charakterizovat funkční styl, musíme zmínit jazykové funkce: nejvíce je zastoupena funkce referenční, poté expresivní (dle mého názoru však objektivně expresivní, viz „Autor a text“) a poetická (zjevné stylistické úsilí), některé syntaktické prvky lze interpretovat i jako konativní (např. řečnická otázka vznesená na čtenáře (O: 92), konektor *On notera aussi que* (O: 91) analogicky odpovídá imperativnímu použití budoucího času a všeobecný podmět umožňuje tuto interpretaci vztáhnout i na čtenáře, ale nijak ji neukládá). Fatická funkce není vyjádřena přímými lexikálními prostředky, ale snahou podat informace poutavou formou, tedy neustále udržovat čtenářovu pozornost – k tomu napomáhá celková heterogenita textu díky dynamizujícím prostředkům použitým na všech textových úrovních.

3.1.2.8 Autor a text

Autorův vliv na podobu textu je od výběru informací po jazykové provedení zásadní. Roger Béteille se snaží v rámci možností do textu přímo nevstupovat, ale promítá se do něj hlavně pragmaticky – již bylo uvedeno, že výchozí hledisko je hledisko Francouze. Nepřímo se Béteille objevuje prostřednictvím modalizace (např. když hodnotí Stonehengeovu klasifikaci) a všeobecného podmětu *on, les hommes*. Jeho postoj k tématu není neutrální, ale zároveň odpovídá zaujetí velké části naší společnosti. Jestliže se v dnešní době pes vysoce oceňuje (a jeho všestranné využití od hlídání objektů přes záchranné práce po pomoc

hendikepovaným osobám to jen dokazuje), byly expresivní formulace vybrány z „objektivních“ důvodů.

3.2 Metoda překladu a typologie posunů

3.2.1 Překladatelská strategie

Mým cílem při překladu bylo zachovat autorův záměr, neboť se domnívám, že funkce překladu tohoto konkrétního textu odpovídá funkci originálu. Autor sice vychází z francouzského pohledu, ale popisovaná skutečnost (pes a jeho vztah s člověkem) je společná českému i francouzskému prostředí, proto není potřeba text výrazně přizpůsobovat českému publiku. Pouze výchozí pozici francouzskou (která se projevuje výběrem informací a odkazy k francouzským reáliím) se z důvodu naplnění funkce textu pokouším převést na pozici všeobecnou. To znamená, že z textu by francouzská realita vypadnout neměla, protože má svou výpovědní hodnotu, zároveň by měl mít čtenář možnost tuto výpovědní hodnotu vnímat, a tedy mu podávanou informaci – pro Francouze zřejmou nebo snadno zjištělnou – přiblížit.

Při překladu se myšlenka převádí do jazyka, v němž nebyla vyjádřena. Proto je důležité správně informace pochopit, aby nedošlo k významovým posunům, a tím i k funkčnímu posunu v celém textu. Pokud se mi některá místa zdála nejasná nebo jsem si nebyla jistá významem slov, vždy jsem své znalosti a informace ověřovala a dohledávala.

Požadavek přístupnosti informace obsažený v žánru knihy nelze chápat jako možnost s textem nakládat svévolně, převádět myšlenku srozumitelně za každou cenu. Autor chtěl vyjádřit určitou informaci a chtěl ji vyslovit v nějaké podobě – zvolil pro ni určitou strukturu. Často měl možnost formulovat ji jinak, přílišné doplňování informací ve jménu ohledů ke čtenáři by pak bylo adaptací a ne překladem. Například když je myšlenka „tento fenomén se projevil i v malířství, například Horace Vernet věnoval obraz [...]“ vyjádřena slovy *De son côté Horace Vernet consacra un tableau [...]* (O: 86), zůstanu v překladu věrná originálu a nebudu přidávat nevyjádřené příslovečné určení (případně větu začnu slovem *malíř*, které je ve jméně skryto a vzdělaný Francouz ho v něm vnímá).

V překladu se tedy snažím o vytvoření českého textu, který by odpovídal autorovu stylu i záměru a zachovával funkce originálu.

3.2.2 Překladatelské problémy a jejich řešení

Překladatelské problémy vznikají jako důsledek odlišné jazykové a mimojazykové reality příjemce originálu a příjemce překladu. Tento komentář nemá za úkol a ani nemůže

popsat všechny změny a rozhodovací procesy, ke kterým při procesu překladu došlo. Na vybraných příkladech se budu snažit demonstrovat, s jakými typy problémů jsem se potýkala a jakým způsobem jsem je řešila.

3.2.2.1 Úroveň lexikální

Největším problémem při překladu pro mě na lexikální úrovni byl převod terminologie psích ras. Jména plemen, která jsou uznána mezinárodní organizací F.C.I., jsem čerpala z oficiálních stránek Českomoravské kynologické unie a Českého kynologického svazu. Ostatních psi byli většinou vyjmenováni v encyklopediích psů, ale velké všeobecné encyklopedie na českém trhu pocházejí ze zahraniční produkce a jejich překladatel(é) se pravděpodobně potýkal(i) se stejnými problémy. Pokud si odpovídaly termíny ve *Velké knize o psech* (Taylor 1994) a v *Encyklopedii psů* Foglově (2001) i v *Encyklopedii psů* Cunliffové (2004), mohla jsem je použít, neboť tyto tři encyklopedie jsou mezi zdejšími čtenáři rozšířené a podílejí se na vytváření českého úzu. Nahlížela jsem i do encyklopedie přeložené z francouzštiny (Rousselet-Blanc 1999), překlad byl však na první pohled plný interferencí z francouzštiny a terminologie někdy neodpovídala českému úzu, proto jsem této literatury využila jen v krajních případech (při vyhledávání francouzských regionálních plemen; například u *braque Dupuy* (O: 29) jsem nevěděla, zda šlo o brakýře, ohaře, či španěla, a žádná jiná sekundární literatura o tomto vyhynulém plemeni nepodávala dostatečný výklad, abych mohla jednoznačně rozhodnout).

Pokud u některých plemen encyklopedie uváděly různé názvy – protože se jedná o překladovou literaturu – pak jsem pomocí internetového vyhledávače zjišťovala úzus zadáním jednotlivých možností a zvolila formu, která se zobrazovala na nejdůvěryhodnějších serverech¹. Další názvy (*Colsun de l'Inde*, *Aguara ou chien des Pampas*, *Chien de l'Himalaya*; O: 30) již v současné francouzštině termíny nejsou (citovány v textu z roku 1885), nebo se staly jednou z variant označení daného druhu psa. V těchto případech bylo takřka nemožné dohledat informaci v encyklopediích i na internetu. Metodou pokusu omylu jsem zkoušela zadávat možné ekvivalenty v cizích jazycích, abych se dopracovala k latinskému názvu, přes latinský název kontrolně zpět k francouzštině a nakonec k češtině. Takto získané pojmenování už nebylo možné převést do českého úzu z roku 1885.

Při překladu seznamu vyhynulých regionálních plemen (O: 29) jsem dokonce neměla žádné podklady pro převod ras (kromě *brakýře Dupuy*), adekvátního označení jsem se tedy snažila dosáhnout využitím analogie s územ pojmenovávání plemen psů v češtině.

¹ Stejným způsobem jsem rozhodla psát slovo *moloss* se zdvojenou hláskou.

Zajímavým zjištěním pro mě bylo, že se ve francouzštině slovem *dogue* označuje nejen doga, ale i *velký pes*, *bojový pes*, *moloss*. Kvůli této asymetrii překládám *dogue* v závislosti na kontextu různými způsoby.

S kynologickým územ jsou spjaty i názvy společností a zkratky. Například *Société centrale canine* (S.C.C.) pravděpodobně nemá zavedený český ekvivalent: vypátrala jsem pouze tři dosti amatérské varianty na soukromých internetových stránkách, proto jsem zavedla vlastní překlad *Francouzská kynologická společnost*.

Hříčku s polysémií slova *marquage*, signalizovanou v textu uvozovkami, jsem se díky shodnému slovnímu základu obou implikovaných významů pokusila převést do češtiny: *[...] le chien a une triple fonction: [...] sociale par le «marquage» des statuts qu'il affiche à l'égard des tiers, [...] (O: 33) – [...] plnil tři funkce – [...] společenskou, protože pro okolí „dělal značku“ postavení svého pána [...] (P: 7).*

V uvozovkách se rovněž vyskytuje « *ligne* » *budgétaire* (O : 90), kterou překládám jako *rozpočtová „linie“* (P: 23) a uvozovky zachovávám, protože *rozpočtová linie* je v obou jazycích ekonomický termín, označuje však něco jiného, než co je míněno v textu; zároveň je z aktualizace slova v obou jazycích jasné, co měl autor na mysli.

3.2.2.2 Úroveň morfologická

Na úrovni tvarosloví jsem prováděla klasické změny, které vyplývají z rozdílného systému obou jazyků, jako je vypouštění nezdůrazněných osobních zájmen a většiny determinantů. Vždy ale bylo nutné zachovat funkci daného prvku. Například neurčitý člen uvádí novou informaci, čeština tento morfologický prostředek vyjadřuje převážně syntakticky kladením rématu na konec věty: *Un mythe du chien de guerre se développa dans tous les pays belligérants. (O: 92) – Ve všech zemích zapojených do první světové války vznikl mýtus válečných psů. (P: 24).* Význam členu se projevil i při překladu názvu *Histoire du chien* (viz dále).

Dalším z typických francouzských jevů je zájmeno *on*, které autor uvádí, když neví nebo nepotřebuje vyjádřit konkrétního původce děje, ale nechce text o informaci ochudit, a proto ji vyjádří obecně. Pro překlad do češtiny jsem volila různé možnosti, například: *Ainsi a-t-on souvent découvert [...] (O: 83) – Proto se našlo mnoho [...] (P: 18), On y voit la vieille dame (O: 32) – Vidíme zde starší dámu (P: 13).*

Ani francouzské slovesné kategorie nemají v češtině stoprocentní ekvivalent. Čeština nemá potřebu vyjadřovat jemné rozdíly v minulých časech jako francouzština, na druhou stranu má k dispozici systém vidů. Složené slovesné tvary většinou odpovídají vidu

dokonavému, tvary jednoduché vidu nedokonavému (vždy je ale rozhodující kontext a pragmatika situace). *Historie psů* je na změny v kategorii času citlivá, ale „přeskakování“ mezi nimi by v češtině působilo chaoticky. Proto jsem většinou zvolila vyprávění v minulém čase a ztrátu dynamičnosti jsem alespoň minimálně kompenzovala přítomným časem ve větách vztahujících se k současnosti a v časové souslednosti, kterou čeština nedodrží. Aby však nebyl text ochuzen o časový význam sloves (viz. analýza originálu), vypomohla jsem si v příhodném kontextu lexikálními prostředky: například přechod z minulého času do přítomného (O: 28) je převeden dvojicí příslovcí v opozici *dosud – nyní* (P: 10), jinde jsem následnost budoucího času vyjádřila v přívlasku: *leur pérennité sera très inégale* (O: 28) – *jejich další působení však zdaleka nebylo vyrovnané* (P: 10).

3.2.2.3 Úroveň syntaktická

Zatímco český jazyk je flektivní a díky kumulaci významů v koncovkách má možnost pracovat se změněným slovosledem, analytičtější francouzština je více svázána základním větným vzorcem. Z tohoto důvodu hojně užívá zkracovací metody (absolutní konstrukce), které text zhuští, a ten se potom během převodu do češtiny při velmi těsném navazování těžko „rozbíjí“. Originál obsahuje velmi mnoho absolutních vazeb, vsuvek, přívlasků a přístavků – informace jsou ve větách hodně koncentrované. Při převodu do češtiny je obvykle zapotřebí většího počtu sloves, proto často dochází k přestrukturování celé věty.

Následující příklad ukazuje, jak absolutní vazby umožňují oddálit podmět, v češtině však při „neabsolutním“ převodu raději předmět vyjadřujeme před prvním slovesem: *Obtenu par croisement de gardiens de troupeaux de Thuringe et du Wurtemberg, il est d'abord cantonné à la campagne [...] (O : 29) – Německý ovčák vznikl křížením durinských a württemberských ovčáckých psů a původně se vyskytoval pouze na venkově [...] (P: 10).* Překlad souřadným souvětím je častým prostředkem překladu polovětné absolutní konstrukce. Ve větě *Mais, à côté des interventions épisodiques, beaucoup de chefs militaires se sont efforcés de disposer de véritables unités animales, en organisant [...] et en leur attribuant [...] (O: 84) – Vedle občasných zákroků projevíli mnozí armádní velitelé snahu zformovat opravdové zvířecí jednotky. Z tohoto důvodu organizovali [...] a přidělovali [...] (P: 18)* jsem rozdělila souvětí a okolnost uvedla výrazem *z tohoto důvodu*, protože souřadné slučovací spojení jsem si šetřila k připojení druhého členu této okolnosti.

Absolutní konstrukci lze přeložit i jménem (*pour surveiller* (O: 27) – *k hlídání* (P: 9)), někdy je možné zachovat původní tvar: *la diversification résultant de* (O: 29) – *diferenciace plynoucí z* (P: 11).

Pro francouzskou syntax je dále typické, že se příslovečná určení kladou do úplného závěru věty, nebo naopak na začátek. V tomto textu mají příslovečná určení většinou roli orientátorů v čase a prostoru, proto jimi musím nezdědka začínat větu i v překladu, což někdy vede ke kopírování původní syntaxe.

Protože často používám věty, které jsou příliš vázány strukturou originálu, snažím se někdy text odlehčit celky s kanonickým slovosledem. Proto například ve větě *Pendant la Seconde Guerre mondiale l'armée américaine poussa [...] (O: 85)* umístuji příslovečné určení za sloveso a větu začínám podmětem: *Americká armáda šla za druhé světové války v úsilí [...] (P: 19)*.

Stupňovací poměr ze souvětí na straně 85/19 (*Si en 1870 [...] 50 000 animaux [...], de 1940 à 1945 ils furent plus de 200 000 [...]*) vyjadřuji lexikálně (*[...] se počet psů [...] vyšplhal*). Obvykle ale místo lexikálního řešení přistupuji ke změně struktury věty či souvětí, v některých případech se dokonce uchyluji k přesouvání informací v rámci významové jednotky. Text kapitoly „Pes a válka“ začíná vytčeným rozvinutým příslovečným určením času, které jsem se navíc rozhodla překládat pomocí předložky. V českém jazyce by byl takový začátek textu neobvyklý, proto souvětí s absolutní konstrukcí rozdělím do dvou vět, do každé umístím příslovečné určení, a přeorganizuji slovosled: *Des éléphants d'Hannibal aux pigeons voyageurs de la Grande Guerre, l'homme a toujours essayé de profiter de la force, de la vitesse ou de certains instincts animaux pour augmenter sa capacité de combat ou pour impressionner l'ennemi. (O: 83)* – *Člověk se odnepaměti snažil využívat zvířecí sílu, rychlost a některé instinkty ku prospěchu svému. Od Hannibalových slonů až po poštovní holuby za první světové války chtěl s přispěním zvířat vylepšit své bojové schopnosti nebo ohromit protivníka (P:18)*. Tato a jí podobné syntaktické úpravy již vedou ke změnám na úrovni textu.

Do oblasti syntaxe patří i překlad trpného rodu. Někdy ho převádím aktivně, pasivu se ale nesnažím vyhnout za každou cenu, protože populárně naučný text bez žádného pasiva by byl nepřirozený. Následující věta rovněž ukazuje jednu z možností překladu faktitivní vazby (modulace): *Mais le premier conflit mondial le fait connaître à l'étranger, puisqu'il fut enrôlé comme chien militaire. (O: 29)* – *A protože za první světové války sloužil v armádě, proslavil se i za hranicemi Německa. (P: 10)*.

V textu se vyskytují i neosobní vazby: *Encore faut-il souligner qu'ils y sont plus tolérés que véritablement reconnus. (O: 90)* – *a nutno říci, že tam byli spíše tolerováni než skutečně uznáváni (P: 22)*.

3.2.2.4 Úroveň textová

Plynulost textu

Syntaktické změny mohou ovlivnit srozumitelnost celého textu: velmi členitá francouzská věta *Parfois ces animaux, plus ou moins présents selon les unités, participèrent à tous les mouvements des fantassins, subissant les conséquences des déroutes où se trouvant curieusement chargés de la même gloire que leurs maîtres lors des victoires, servant aussi de nourriture dans les cas de famines les plus graves.* (O: 86) s absolutními konstrukcemi si žádá převedení s určitými slovesy, čímž by se celé souvětí prodloužilo. Pro přehlednost jsem ho rozdělila do dvou částí, které jsem dále rozčlenila: *Někdy se tato zvířata – v různých jednotkách více či méně přítomná – účastnila veškerého dění pěchoty. Stejně jako jejich páni nesla následky porážek a za vítězství byla zahrnována slávou; když nastal opravdu velký hlad, posloužila i jako potrava.* (P: 19)

Cílem překladatelského úsilí totiž nejsou slova, ale ucelený text, který má své vnitřní spojitosti a měl by odpovídat dobově estetickým normám své kultury. Proto se snažím o plynulost navazováním, spojováním vět nebo jejich zkracováním, pokud tyto úpravy neodporují duchu originálu; na nižší úrovni podobně zacházím s větnými členy. Někdy je důležité ověřit si, zda těmito změnami nedochází k významovým posunům – stalo se mi, že o různé zdroje uváděly protichůdné informace, a raději jsem kopírovala autorovu syntax, než bych neoprávněným zásahem interpretovala jen podle své preference pro jednu z možností. V několika málo případech jsem nedokázala zjistit časovou posloupnost událostí a zachovala jsem dvojznačnost výchozího textu: *Les Chevaliers de Rhodes se firent une spécialité de cette façon de combattre qui leur assura d'excellents résultats contre les charges des Musulmans* (O: 88) – *Na tento druh zápasení se specializovali rhodští rytíři, jimž dopomohl k vynikajícím výsledkům proti muslimským nájezdníkům* (P: 21).

V určitých případech jsem naopak měla možnost zůstat autorovi a zároveň i českému jazyku věrná, ale musela jsem překlad jako celek podřídit možnostem češtiny a svým aktuálním schopnostem: například jsem původní francouzskou větu musela úplně přestylovat, přestože nebylo nutné vzdalovat se od výchozího textu. Vedly mě k tomu textové důvody, zejména opakování slov, kterému jsem se chtěla vyhnout. Proto je věta *Des sortes de contrats entre l'État et ces paysans existaient, prévoyant notamment des exemptions d'impôts en contrepartie des services rendus [...] (O: 84) přeložena Tyto venkovany se státem vázaly různé druhy smluv, které stanovovaly zejména osvobození od daní výměnou za prokázané služby [...]* (P: 18). Nechtěla jsem říci, že *existovaly smlouvy*, protože slovo *existovat* jsem použila v předchozím odstavci. Tato věta zároveň poskytuje prostor pro

synonymickou variací – v předcházející větě se rovněž vyskytlo slovo *paysan*, které jednou překládám *rolník*, podruhé *venkovan* (francouzské *agriculteur* by v původním textu nejspíš znělo těžkopádně).

Interpunkce

Výchozí text je pro čtenářovu orientaci členěn mimo jiné interpunkčními znaménky. Vytčené větné členy a vsuvky jsou ve výchozím i cílovém textu oddělovány čárkami, případně pomlčkami. Francouzské čárky někdy převádím na pomlčky, protože při převodu polovětných vazeb do češtiny se souvětí prodlužují, obsahují mnoho čárek a je vhodné text odlehčit.

Originál je bohatý na dvojtečky, které však mají v češtině velmi omezené použití, proto s přihlédnutím k jejich aktuální textové funkci (kauzalita, výčet, vysvětlivka...) volím řešení, například pomlčku (O: 32, P: 13) či lexikální vyjádření vztahu: [...] *les théoriciens et les praticiens: vétérinaires et éleveurs*. (O: 30) – [...] *teoretiky i praktiky, tj. veterináře i chovatele* (P:12).

Grafické členění textu

Aby se v překladu dalo orientovat zároveň s originálem, zachovala jsem styl číslování částí kapitol, jen jsem odstranila pomlčku za arabskými číslicemi. Proto se v systému číslování celé této práce jeví překladová část nesourodě. Přechíslováním bych orientaci v textu znesnadnila.

Neméně důležitá je i signalizace přechodu z jedné úrovně textu do jiné. Protože zadání práce nepovoluje v textu měnit velikost písma, odsadila jsem doprovodné pasáže tabulátorem. Tyto části ani poznámky pod čarou nešlo z funkčních důvodů od textu oddělit, současně bylo nezbytné zachovat rozdíl mezi nimi. Zejména doprovodné texty odkazují k textu hlavnímu a mohou znovu opakovat některá slova, což by při sloučení textů vadilo celkovému stylu.

3.2.2.5 Překlad citací

Roger Béteille ve své knize opakovaně odkazuje k jiným zdrojům. Tyto vložené texty jsem se snažila překládat tak, aby co nejpřirozeněji zapadly do věty a zároveň nepodléhaly mnoha změnám (neznám text, z něhož byly vytrženy, a tudíž ani jejich syntaktickou/textovou funkci). Někdy proto upravuji syntaktické okolí „na míru“ citací, jako v pasáži o španělských alanech (O: 88, P: 21).

Text vyňatý z *Magasin pittoresque* (O: 35, P: 15) obsahuje díky opakování nosovek eufonický prvek: *dans une immense marmite, mitonne*. Sémanticky se nabízí řešení opakovat hlásku „v“: *kde se ve velkém kotli zvolna vaří a vře, ale vření* by čtenář nemusel chápat jako

idylické (viz uvozovací věta citace), proto jsem se rozhodla pro hlásku „l“: *ve velkém kotli zvolna bublá*.

Největším překladatelským oříškem mezi vsunutými texty pro mě byla báseň, respektive text zlidovělé písně. Při překladu jsem vycházela ze smyslu básně a z počtu veršů: důležitý je přenos obsahu, že voják složil báseň na udatného psa, a že báseň není psaná ani vznešeným alexandrinem, ani dekasylabem hrdinských veršů. A protože se z básně stala píseň, kladla jsem hlavní důraz při převodu na pravidelný počet slabik (deset). Abych se vyhnula významovému ochuzení, verš jsem prodloužila a obětovala jsem rýmové schéma (změna ze střídavého na sdružené). Předposlední verš je o slabiku delší a poslední, nejdůležitější, je jen šestislabičný – tímto kontrastem se má vyjádřit jeho význam.

3.2.2.6 Překlad titulu a názvů kapitol a podkapitol

Název knihy ani jejích částí nelze překládat sám o sobě, ale pouze s ohledem na text. U titulu *Histoire du chien* bylo nutno vzít v potaz, že se jedná o historii ve významu dějinného vývoje i o příběh, příběh psa jako druhu. Proto nelze překládat *Dějiny psa* nebo *Pes v dějinách*, tyto varianty by druhý význam potlačily. Pojetí publikace pravděpodobně nejlépe odpovídá *Historie psího rodu*, ale k mému překvapení již taková kniha vyšla (je k dostání pouze v knihovnách a antikvariátech a „díru“ na trhu, o které jsem hovořila v úvodu, nezaplňuje).

Také záleží, v jaké ediční řadě by kniha vyšla – pokud by mohla mít podtitul, hodilo by se označení *Pes a člověk*; názvy jako *Pes v lidské společnosti* by bez podtitulu upřesňujícího i historický záměr by nejspíš byly zavádějící, protože paradigmaticky spadají spíše do oblasti socializace psa a jeho dnešního vztahu s člověkem. Marketingovým řešením by mohlo být *Pes včera a dnes*. Tato překladová práce však nemá za cíl prodej knihy, proto jsem zvolila neutrální název *Historie psů* s převodem generického určitého členu a jednotného čísla substantiva do množného čísla v češtině (abych se vyhnula dvojznačnosti názvů *Historie psa*, *Příběh psa*). V kontextu konkrétního vydání textu by samozřejmě tento nadpis nemusel být konečný.

U názvů podkapitol jsem usilovala o dosažení stručnosti a výstižnosti tak, aby zůstal zachován invariant francouzského nadpisu (domnívám se, že v originálu byly nadpisy zdařilé) i hlavní charakteristika tématu nadepsaného textu. Proto například *Le chien dans les guerres anciennes* (O: 83) překládám jako *Váleční psi v minulosti* (P: 18), na které poté naváže podkapitola *Psi v soudobých konfliktech* (P: 22).

3.2.2.7 Reálie

Při převádění textu z jednoho kulturního prostředí do jiného musí překladatel počítat s rozdílným obsahem vědomí adresátů. Češi a Francouzi si nejsou příliš vzdáleni v kategorizaci reality, nicméně text obsahuje velké množství odkazů, které mají své konotované významy, bez nichž by informace nebyla úplná. Z těchto odkazů jsou nejvíce kulturně podmíněny skutečné osobnosti, historické události a zeměpisná umístění; odkazují zejména k francouzské realitě.

Francouzská vlastní jména mající implikovaný význam jsem se rozhodla doplnit vnitřními vysvětlivkami. Z *Colette* se stává *emancipovaná spisovatelka Collette*, z *Joséphine de Beauharnais* pak *Napoleonova manželka, císařovna Josefina*, protože není důležité jméno, ale společenské postavení osobnosti. Autor uvádí různá jména, některá sám vysvětluje, jiná rovnou dosadí do textu a předpokládá, že čtenář osobnost zná. Výchozí presupozice jsou u českého čtenáře samozřejmě jiné, u antických a nefrancouzských jmen jsou však shodou okolností stejné jako u původního příjemce, proto ostatní jména nijak neupravuji. A přestože čtenář nemusí vědět, kdo byl *Strabón*, osobnost je určena kontextem a snadný pravopis čtenáři nebrání v plynulém čtení.

Český text se může jevit explicitnější, pokud by původní adresát citovaná jména neznal. Avšak pokud Francouz neví, že *Lyautey* byl ministr války, je pro něj snazší si tuto informaci doplnit než pro Čecha.

Kromě vlastních jmen osob se v textu dvakrát objevuje i jméno psa. Pro zajímavost jeho českou obdobu uvádím v závorce.

Vedle jmen se v textu vyskytují i francouzská označení pro historická období jako *Belle Époque*, *Révolution*, *Restauration*, *Ve République*, *Ancien Régime*. Pokud se jedná o termín, který v českém prostředí není všeobecně známý (*Belle Époque*), uvádím období přibližným časovým určením. Většina pojmů se však dá najít i v učebnici dějepisu pro základní školy, jen pravděpodobně nepatří do aktivní slovní zásoby čtenářů.

Mluví-li autor o *Révolution*, měním pojem dle kontextu na *Velká francouzská revoluce*. Některé časové údaje však ponechávám beze změny, pokud z kontextu jasně vyplývá, že se týkají Francie a že přesná znalost letopočtu není nezbytná pro porozumění (viz zmenšený/odsazený text na straně 26/9). Úmyslně také zavádím dvě vynechávky: vypouštím informaci o páté republice (text je redundantní a nedochází ke ztrátě informace, nýbrž k odlehčení textu; O: 33, P: 14) a časové zařazení Třicetileté války (O: 86, P: 19), se kterým by měl být český čtenář stejně obeznámen jako Francouz s Restaurací.

Podobně přistupuji i k řešení zeměpisných odkazů. Těm se však vymyká *bataille de Morat* (O: 88) – bitva u Murtenu (P: 22) – v češtině totiž používáme německé označení tohoto švýcarského místa.

3.2.2.8 Úroveň stylistická

V celkovém pojetí stylu textu se snažím vnést do překladu onu dynamiku, kterou autor vyjadřuje slovesnými časy, citacemi, členěním atd. Citace jakožto vnesený prvek v češtině zachovat můžu, ale časy kompenzuji lexikálně a syntakticky. Kompenzace to není dostatečná, české texty však nebývají tolik expresivní jako francouzské.

O zachování popularizační rázu publikace usiluji například tím, že v rámci možností, které mi text nechává, mohu nahradit cizí slova českými: *fiscalité* (O: 34) – *daňová soustava* místo *fiskální* (P: 15). Lexikálně se překlad může místy zdát familiárnější, protože čeština si libuje ve zdrobnělinách a mazlivých výrazech, a to i při označování psů: *mopslík* (P: 9), *korgi* (P: 12). Francouzský text tato označení obsahuje latentně a v jednom případě i přímo: *Patou de Pyrénées* je domácí označení pro *pyrenejského horského psa*.

Z povahy textu je dán častý výskyt výrazů *par exemple, comme, souvent, surtout, en particulier, en fait, en réalité* a jejich textových synonym – protože je základním cílem srozumitelný přenos informace, raději riskuji stylistickou neobratnost (která je však obsažena i v originálu) způsobenou jejich nadměrným opakováním, nežli riskovat ztrátu informace.

Svou sevřeností text rovněž mnohdy znesnadňuje převádět informace zřetelnějším nebo pro českou syntax přirozenějším způsobem, proto se zejména z důvodu koheze a koherence překlad na různých místech výrazně podobá originálu.

3.2.2.9 Nejasná místa

Přestože jsem překládala populárně naučný text, který by měl být srozumitelný široké veřejnosti, některé pasáže jsem nedokázala jednoznačně pochopit. Ať je důvodem moje neznalost jazyka či tématu, autorova neobratnost nebo redakční úpravy, bylo nutné tyto otázky vyřešit. Například v *plusieurs facteurs inattendus intervinrent dans le déroulement de la guerre* (O: 93) mi nebylo jasné, zda *dans le déroulement* znamená *v průběhu války*, nebo *do průběhu války*, proto jsem problém konzultovala s rodilou mluvčí a následně v překladu dvojznačnost vyloučila. Stejně jsem postupovala, když jsem v některých syntakticky složitých větách nevěděla, zda se příslovečné určení vztahuje k větnému členu nebo k celé větě.

V textu se také vyskytuje významotvorná pravopisná chyba. *Les sous-officier Rode* (O: 90) je dvojznačné – buď chybí koncovka množného čísla u substantiva, nebo přebývá u

členu. Tuto informaci se mi nepodařilo objasnit, proto jsem ponechala *poddůstojníka* v jednotném čísle (je to případně menší chyba, než kdybych z jednoho člověka udělala dva).

Ostatní nejasná místa (až na dříve zmíněné *rhodské rytíře*) se mi doufám podařilo správně za pomoci sekundárních zdrojů dohledat a pochopit, aby mohla být adekvátně převedena do češtiny. Při této práci s prameny jsem však zjistila, že autor někdy pravděpodobně zůstává nejasný úmyslně, aby mohl spojit dvě myšlenky, které spolu souvisejí jen vzdáleně (nebo neúmyslně a vychází ze zavádějících informací). Kupříkladu když popisuje rozrůzněné psích ras v 19. století, přičítá bernardýna doktoru Schumacherovi a mnichům, avšak neupřesňuje, že souvislost mezi bernardýny a mnichy se týká zejména středověku.

3.2.2.10 Věcné chyby

Při překládání jsem si všimla několika reálných a potenciálních věcných chyb. Při hledání informací o Stouchengeovi a jeho klasifikaci psů (O: 30, P: 12) jsem došla ke zjištění, že se autor ve skutečnosti jmenoval John Henry Walsh a říkal si Stonehenge (záměna Stonehenge-Stouchenge mohla vzniknout špatně čitelným ručním zápisem jména), tento v podstatě překlep jsem tedy opravila. Když jsem však dohledávala, zda pes *Moustache* (O: 86, P: 20) přinesl do svého tábora vlajku, nebo prapor (*drapeau*), objevila jsem v několika zdrojích informaci, která se s autorem značně rozcházela. Vzhledem k tomu, že se nemohu povyšovat do pozice spoluautora, jsem si netroufla do původního textu zasáhnout. Ale protože *Stouchengeova klasifikace* se objevila (převzatá z *Historie psů*) na internetu, tj. reprodukuje se chyba, uvedla jsem svůj poznatek v poznámce pod čarou. Navíc na internetové stránce <http://www.cz-pes.cz/cl-2009040401-q-Pes-vojensky> se může čtenář o Moustacheovi dočíst i česky a zdejší verze odporuje R. Béteillovi.

3.2.2.11 Odlišné konvence psaní číslovek, jmen atp.

Některá číselná označení byla v překladu přizpůsobena českému úzu. Přidala jsem tečku za římskou číslicí u panovníků: *Édouard VIII* (O: 30) – *Eduard VIII.* (P: 12), u století jsem římské číslice převedla na arabské. Francouzská kontextová synonyma pro *la Première Guerre Mondiale* – *la Grande Guerre*, *le premier conflit mondial*, *la guerre de 1914-1918* – jsem automaticky převáděla jako *první světová válka*, stejně tak označení *avant 1914* jsem překládala *před první světovou válkou*.

Samozřejmě jsem nekopírovala ani psaní mezery před složenými interpunkčními znaménky a psaní uvozovek jsem přizpůsobila češtině.

3.2.3 Překladatelské postupy a textové posuny

V této části práce se pokusím stručně shrnout použité překladatelské postupy a okomentovat některé textové posuny, ke kterým jsem se uchýlila při řešení dílčích problémů.

3.2.3.1 Doslovný překlad a kalkování

Mezi dvěma typologicky odlišnými jazyky se doslovný překlad jako adekvátní ekvivalentní prostředek uplatní málokdy. Častěji spíš dochází k nežádoucímu pronikání jazyka originálu do jazyka cílového.

V překladu *Historie psů* se objevují některé zdánlivé neumělé kalky, ve skutečnosti však jde o odborné mezinárodní termíny žádané územ: *brigade cynophile* (O: 84) – *kynologická brigáda* (P: 19), *variante* (O: 28) – *varieta* (P: 10), *sélection* (O: 30) – *selekce* (P: 10). Dvojice *de façon remarquable* (O: 28) – *nebývalým způsobem* (P: 10) vypadá jako kalk a právě z obavy před nařčením z kalkování jsem daný úsek zkoušela několikrát vyjádřit jinak, až jsem původní text zapoměla a tato varianta se mi nakonec sama nabídla.

Interference je někdy zřejmá z textových důvodů: *Například Třicetiletá válka byla obzvlášť bohatá na případy psů doprovázejících to či ono vojsko.* (P: 19) dodržuje francouzskou syntax (*Au XVIIe siècle la guerre de Trente ans fut particulièrement fertile en épisodes associant ces chiens d'accompagnement et telle ou telle troupe.* 86). Ve francouzštině (odstavec o dvou větách) je jasné, že jde o příklad ilustrující předchozí větu, v češtině jsem však ze syntaktických důvodů předcházející celek rozdělila, a tuto návaznost jsem vyjádřila slovem *například*. Jinou možností bylo změnit výpovědní perspektivu, tím bych ale narušila kohezi textu – za touto větou následuje vložená pasáž, která odkazuje ke slovu *chiens*.

3.2.3.2 Transpozice, koncentrace a diluce, „étoffement“ a „dépouillement“

Transpozice je základním překladatelským postupem, který obvykle doprovází i postupy uplatněné na vyšší úrovni než slovního druhu nebo větňčlenské funkce. Vedle transpozice substantivum-adjektivum (*chien de chasse* – *lovecký pes*, *de l'Armée* – *armádní*) je frekventovaná i transpozice adjektiva (například *première*) na příslovce (*poprvé*): *La première industrie agro-alimentaire consacrée à la nourriture canine fut logiquement créée dans le monde anglo-saxon* (O: 37) – *Zemědělsko-potravinářský průmysl zaměřený na krmení pro psy se naprosto logicky poprvé objevil v anglosaském světě* (P: 17). Také jsem zvolila poněkud netradiční transpozici spojovacího výrazu na přísudek, abych se vyhnula opakování

příslovcí, částic a spojek, v textu frekventovaných: *Ainsi les grands Patous des Pyrénées [...]* (O: 29) – *Platí to i pro pyrenejského horského psa [...]* (P: 11).

Určitým druhem transpozice jsou koncentrace a diluce. Diluci jsem uplatnila dokonce na úrovni termínů (*boxer – německý boxer, retriever – zlatý retrívr*; O: 85, P: 19) či ve spojení *race bien individualisée* (O: 29) – *skutečný, vyhraněný typ* (P:11). Příkladem koncentrace směrem do češtiny je například syntagma *répartir dans les régiments d'accueil* (O: 91) – *přidělovat k plukům* (P: 23). Ve větě *l'administration du recrutement français fut traversée de velléités du même ordre* (O : 84) – *I francouzská odvodní správa v této době nakrátko zažila podobné organizační pokusy* (P: 18) došlo vedle modulace pasiva v aktivum a s ní spojenými větněčlenskými transpozicemi i k „rozředění“ obsahu slova *velléité* (slovníkový překlad *chvilková nálada, chvilková záliba, chvilkový rozmar*) do výrazů *nakrátko* a *organizační pokusy*. Ke koncentraci v širším slova smyslu dochází při překladu do češtiny neustále, protože je v některých případech podmíněna gramatickým systémem jazyka (povinná determinace substantiv, složené časy, analytické stupňování, přívlastek vyjádřený jménem připojeným předložkou – taková syntagmata se v češtině zpravidla vyjadřují menším počtem slov).

Koncentraci a diluci se podobají tzv. „dépouillement“ a „étouffement“, které ubírají/dodávají plnovýznamové slovo: *les dogues venus d'Asie* (O: 84) – *asijsťi molossové* (P: 19)

3.2.3.3 Modulace a větná transformace

Změna úhlu pohledu se může projevit lexikálně: *progression silencieuse* (O: 83) – *tichý pohyb* (P: 18), často antonymickým vyjádřením: *leur pérennité sera très inégale* (O: 28) – *jejich další působení však zdaleka nebylo vyrovnané* (P: 10). Syntaktická modulace může být *Il n'est donc pas surprenant* (O: 83) – *Nikoho pak nepřekvapí* (P: 18) nebo *Cependant, les exemples d'utilisation régulière du chien dans les conflits armés sont beaucoup plus nombreux* (O: 83) – *S pravidelným využíváním psů v ozbrojených konfliktech se však setkáváme mnohem častěji* (P: 18). Tato poslední modulace byla motivována textově – hned v další větě používám slovo „například“, tak jsem se snažila vyhnout opakování slova stejného základu. Změna úhlu pohledu je jasně patrná v úseku *[...] réussissant par ses aboiements furieux à alerter la flotte croisant au large [...]* (O: 87) – *Jejich zuřivý štěkot bylo slyšet až k lodím [...]* (P: 20). Modulace může být doprovázená rozsáhlejším přeorganizováním obsahu věty: *L'accession imprévue de ce dernier au trône en 1936, du fait de l'abdication d'Edouard VIII, consacra le statut de chien royal du Welsh Corgi.* (O : 30) –

Když roku 1936 Eduard VIII. nečekaně abdikoval a Jiří nastoupil na trůn, stvrdil se korgiho královský status (P: 12).

3.2.3.4 Explicitace

Ve svém překladu jsem často explicitovala časové a příčinné vztahy, které byly vyjádřené gramaticky; tento postup ale nemusí být považován za explicitaci, protože například z tvarů sloves jako přechodník a přičestí jsou tyto vztahy příjemci obvykle zřejmé. Explicitace jako taková se projevila spíše na úrovni reálií (viz také předchozí oddíl). Kupříkladu aby se čtenář nedivil, proč byli v roce 1870 na francouzském území němečtí vojenští psi, přidávám k roku vnitřní vysvětlivku: *Si en 1870 certaines estimations avaient évalué à 50 000 animaux l'effectif présent sur le sol français (O: 85) – Podle některých odhadů z válečného roku 1870 se na území Francie vyskytovalo kolem padesáti tisíc německých psů (P: 19). En France le port de Saint-Malo [...] (O: 87) překládám jako S touto praxí se setkáme i u Francouzů – ti v přístavu Saint-Malo [...] (P: 21), protože se v předchozím kontextu hovoří o Středozeří, ale Saint-Malo v této oblasti neleží, proto jsem se snažila explicitovat vztah pojící věty (jde o praktiky, ne o území). Někdy také musím připomenout, že se reference textu nachází ve Francii (původní adresát počítá s tím, že pokud není uvedeno jinak, mluví se o Francii): *En 1914 il n'existait pas beaucoup plus de 300 chiens rattachés à l'Armée (O : 90) - V roce 1914 nepracovalo ve francouzské armádě více než tři sta psů (P: 22).**

3.2.3.5 Výrazové posuny

Anton Popovič (1975) používá termín „posuny“ pro změny, které nastaly při tvorbě překladového textu. Existují posuny konstitutivní, které jsou dané jazykovým systémem a jsou proto nevyhnutelné, posuny individuální podmíněné idiolektem, interpretací a postoji překladatele – tyto posuny pravděpodobně budu moci posuzovat s větším odstupem od práce, dále posuny tematické (například náhrada reálií) a negativní, kterým jsem se ze všech sil snažila vyhnout.

Jsem si vědoma, že na četných místech si jednotlivá slova přesně neodpovídají, protože překladatelskou jednotkou byl vyšší celek nebo protože si textové faktory vynutily jiné vyjádření.

Z hlediska makrostylistiky se rozlišuje aktualizace, lokalizace a adaptace, v mikrostylistice hovoříme o výrazové shodě, výrazovém zesílení a výrazovém zeslabení.

V překladu jsem nemusela aktualizovat jazyk a reálie, ale relativní označení typu *le siècle dernier* (např. O: 25) na *předminulé století* (P: 8), protože kniha vyšla v roce 1997. U lokalizace jsem se naopak snažila původní francouzskou lokalizaci zevšeobecnit pro cizího čtenáře a kromě explicitací došlo například k posunu *dans notre pays* (O: 28) – *ve Francii* (P: 10). Výrazová shoda čili ekvivalence metodou substituce se v překladu uplatní hlavně u jmen psích plemen, protože se jedná o mezinárodně platné termíny.

Výrazové zesílení vědomě používám například ve spojení *la mort de ces derniers* (O: 37) – *smrt čtyřnohých miláčků* (P: 17), protože čeština toto textové synonymum běžně používá, ve francouzštině zůstává skryté (*čtyřnohý* a *à quatre pattes* mají odlišnou kombinovatelnost). Protože jak říká Jiří Levý perem Karla Hausenblase (1998, s. 73), „v předloze jsou latentně obsaženy některé sémantické a stylistické hodnoty; totiž takové, které jsou součástí sdělovacího úmyslu a slohového zaměření, které však autor nemůže z jazykových důvodů vyjádřit. Někdy může překladatel takové latentní významy originálu odhalit a svými bohatšími výrazovými prostředky ozřejmit.“

4. ZÁVĚR

Překlad jakéhokoli textu je vždy velmi složitý proces, který musí brát ohled na situační a jazykový kontext různých kultur. Ve svém převodu do češtiny jsem se snažila neříct ani více, ani méně než autor. Z tohoto důvodu jsem text na některých místech přizpůsobila novému čtení – zejména když v originálu vystupovala realita, která má pro obě kultury jiný význam.

S vůlí zachovat informaci souvisí i důsledná příprava a práce s prameny. Zde jsem se potýkala s několika problémy, protože tematická literatura domácí, psaná převážně odborníky, se mnohdy vyznačovala opakováním slov a jednoduchými konstrukcemi, literatura překladová buď zřetelně kopírovala originál, nebo se až příliš snažila vyhnout nedostatkům a její styl se velmi odlišoval od české produkce. Velkou část informací jsem rovněž musela čerpat z internetu. Někdy mi francouzské a české zdroje potřebné údaje neposkytly a až vyhledávání na stránkách psaných anglicky, německy, slovensky, polsky, španělsky nebo portugalsky přineslo výsledky.

Největší potíže při překladu mi působilo napětí mezi českým přehledným územ a francouzským zhuštěným textem, který bylo třeba adekvátně převést bez ztrát, vystihnout autorský styl (byť nevyvážený) a zároveň učinit text čitelný pro českého čtenáře. Rychlý myšlenkový postup – jedna věta někdy zahrnovala informace o minulosti, přítomnosti a budoucnosti – a koheze v originálu mě často nutily výchozí text blíže sledovat – a domnívám se, že při větších úpravách bych se zpronevěřila záměru autora. Autorův styl „co věta, to myšlenka a jedeme dál“ napomáhá orientaci v textu; každá další věta může být přenesena do jiné doby nebo na jiné místo. Nezachováním původní struktury se toto členění informace větami vytrácí, avšak jejím úplným dodržáním by mohl český text hraničit se srozumitelností.

Jsem přesvědčena, že kniha *Histoire du chien* je velmi zajímavý text pro ilustraci problematiky překladu. Vedle jazykového podání jsou překladatelskou výzvou realie, překlad pasáží od jiných autorů (včetně písňů), terminologie, práce se sekundární literaturou...

Knihy mě však po důkladném čtení očima překladatele zklamala. Splnila sice svoji funkci, ale během procesu překládání se projevilo, že autor byl při výběru informací nesystematický (mnohdy důležité informace vynechal nebo nevysvětlil podrobně, ale uvedl jiné, méně závažné), jejich přiřazování k sobě je někdy povrchní, dokonce by v několika případech mohlo být mylně interpretováno. To však čtenář bez bohatých znalostí při četbě knihy nepozná a „šok“ mu způsobí až ověřování textu. Po přeložení originálu si znovu kladu otázku, zda má smysl tento text překládat, a odpověď už není tak jednoznačná jako na začátku.

5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

5.1 Primární literatura

BÉTEILLE, Roger. 1997. *Histoire du chien*, s. 25-37, 83-94. Que sais je ? Paris: Presses Universitaires de France. ISBN 2-13-048080-2.

5.2 Sekundární literatura a internetové zdroje

5.2.1 Sekundární literatura lingvistická a translatologická

HENDRICH, Josef – RADINA, Otomar – TLÁSKAL, Jaromír. 2001. *Francouzská mluvnice*. Plzeň: Fraus. ISBN 80-7238-064-8.

JANOVCOVÁ, Eva. 2000. Překladatelské postupy. In TIONOVÁ, Alena et al. 2000. *Francouzština pro pokročilé*. Praha: Leda. ISBN 80-85927-80-2.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.). 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-134-4.

LEVÝ, Jiří. 1998. *Umění překladu*. Přel. Karel Hausenblas. Praha: Ivo Železný. ISBN 80-237-3539-X.

POPOVIČ, Anton. 1975. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.

RADINA, Otomar. 1977. *Francouzština a čeština - systémové srovnání dvou jazyků*. Praha: SPN.

RIEGEL, Martin – PELLAT, Jean-Christophe – RIOUL, René. 1999. *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses Universitaires de France. ISBN 2-13-050249-0.

ŠABRŠULA, Jan. 2000. *Teorie a praxe překladu*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. ISBN 80-7042-567-9.

5.2.2 Ostatní sekundární prameny

5.2.2.1 Prameny tištěné

BAKOŠ, Alexander. 1998. *Plemena loveckých psů: Ohaři. Barváři. Honiči. Slídiči. Norníci*. Bratislava: Kontakt plus. ISBN 80-88855-21-7.

CASABIANCA, l'abbé. 1890. *Le Berceau de Christophe Colomb Et La Corse*. Paris: H. Welter. In CASABIANCA, L. M. *Le Berceau de Christophe Colomb Et La Corse* [online]. 2009. BiblioBazar, LLC. ISBN 1110323735, 9781110323739. [Cit. 9. 5. 2010]. Dostupné z: <<http://books.google.cz/books?id=gR-ZhS19f0IC>>.

CUNLIFFE, Juliette. 2004. *Encyklopedie psů*. Překl. Kateřina Ševčíková. Praha: Slovart. ISBN 80-7209-620-6.

FINDEJS, Jan, et al. 1998. *Česká národní plemena psů: historie a vznik plemen, standard, vlastnosti a využití*. Praha: Plot. ISBN 80-238-2833-9.

FOGLE, Bruce. 2001. *Encyklopedie psů*. Přel. Kateřina Ševčíková. Praha: Fortuna Print. ISBN 80-86144-79-8.

HAUSMAN, Gerald – HAUSMANOVÁ, Loretta. 1999. *Historie psích plemen. Mytologie psů: legendy a zprávy o psech z dob dávných i nedávných*. Přel. Daria Dvořáková. Praha, Plzeň: Beta-Dobrovský, Ševčík. ISBN 80-86278-08-5, 80-86029-72-7.

KHOLOVÁ, Helena. 1987. *Historie psího rodu*. Praha: Práce.

LUDWIG, Gerd – STEIMEROVÁ, Christine. 2000. *Švýcarští salašníčtí psi. Velký švýcarský, bernský, appenzellský a entlebušský salašnický pes: správná péče a porozumění*. Přel. Milena Boukalová. Praha: Jan Vašut. ISBN 80-7236-011-6.

PLANCY, Collin de. *Histoire du Brave Moustache*. In FIVAS, Alain Auguste Victor de. 1864. *The classic French reader: for the advanced students, or Beauties of the French writers, ancient and modern* [online]. New York: D. Appleton and co. [Cit. 2. 5. 2010]. Dostupné z: <<http://books.google.cz/books?id=iz4XAAAAYAAJ>>.

ROUSSELET-BLANC, Pierre. 1999. *Pes: velká obrazová encyklopedie*. Přel. Eva Dvořáková. Praha: Svojtka & Co. ISBN 80-7237-215-7.

TAYLOR, David. 1991. *Velká kniha o psech*. Přel. Luděk J. Dobroruka. Bratislava: Gemini. ISBN 80-85265-10-9.

5.2.2.2 Prameny elektronické

BioLib – Taxonomic tree of plants and animals with photos [online]. 1999-2010. BioLib. [Cit. 24. 4. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.biolib.cz/>>.

CZ-pes, stránky plné psů... [online]. 2001 - 2009 [Cz-pes.cz]. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.cz-pes.cz/>>.

ČeskoMoravská kynologická Unie [online]. Praha: Českomoravská kynologická unie. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.cmku.cz/>>.

Československé vojenství [online]. 1999-2008. BARTOŠ, Václav – MINAŘÍK, Pavel – ŠRÁMEK, Pavel, et al. ISSN 1802-1514. [Cit. 10. 4. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.vojenstvi.cz/>>.

Český kynologický svaz [online]. 2006. Praha: Český kynologický svaz. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.kynologie.cz/>>.

Chiens-de-chasse.com [online]. 2010. Chien.com. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.chiens-de-chasse.com/>>.

Encyclopédie gratuite Imago Mundi [online]. 2004-2010. Serge Jodra. [Cit. 1. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.cosmovisions.com/>>.

FCI – Fédération Internationale Canine [online]. 1980-2010. FCI. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.fci.be/>>.

Google Česká republika [online]. 2010. Google. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.google.cz/>>.

Google France [online]. 2010. Google. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.google.fr/>>.

Le Monde Francophone du Chien [online]. Chien.com. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.chien.com/>>.

Ministerstvo obrany České republiky [online]. 2004-2010. Ministerstvo obrany. [Cit. 10. 4. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.army.cz/>>.

„*Que sais-je ?*“ – *Le savoir vite – PUF* [online]. Presses universitaires de France. [Cit. 6. 3. 2010]. Dostupný z: <http://www.puf.com/wiki/%22Que_sais-je%3F%22_-_Le_savoir_vite>.

Roger Beteille et l'Aveyron au XXI eme siecle [online]. 2003. Aveyron.com. [Cit. 6. 3. 2010]. Dostupný z: <<http://www.aveyron.com/accueil/beteille.html>>.

Válečný pes – trocha historie [online]. 19. 2. 2008. H. Lloyd. [Cit. 10. 4. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://protector.txt.cz/clanky/22950/valecny-pes-trocha/>>.

Valka.cz [online]. ISSN 1803-4306. [Cit. 10. 4. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.valka.cz/>>.

Wikipedia – Die freie Enzyklopädie [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://de.wikipedia.org>>.

Wikipedia, la enciclopedia libre [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://es.wikipedia.org>>.

Wikipedia, l'encyclopédie libre [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://fr.wikipedia.org>>.

Wikipedie, otevřená encyklopedie [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://cs.wikipedia.org>>.

Wikipedia, the free encyclopedia [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://en.wikipedia.org>>.

Wikipedia, wolna encyklopedia [online]. 2001-. St. Petersburg (Florida): Wikimedia Foundation. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://pl.wikipedia.org>>.

5.3 Slovníky a internetové jazykové zdroje

Český národní korpus – SYN2005 [online]. 2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.korpus.cz/>>.

EUR-Lex. L'accès au droit de l'Union européenne [online]. European Union. 1. 2. 2010. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://eur-lex.europa.eu/fr/index.htm>>.

Google Česká republika [online]. Google. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.google.cz/>>.

Google France [online]. Google. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://www.google.fr/>>.

InterCorp. [Online] Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/>>.

Internetová jazyková příručka [online]. 2008. Jazyková poradna ÚJČ AV ČR. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.

KRAUS, Jiří, et. al. 2005. *Nový akademický slovník cizích slov A-Ž*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1351-2.

LARIŠOVÁ, Markéta. 2008. *Francouzsko-český, česko-francouzský právní slovník*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 9788073801113.

Larousse Multidico [elektronický slovník na CD-ROM]. 2004. Ver. 1.0. Larousse.

Le Trésor de la Langue Française Informatisé [online]. Atilf – CNRS – Université Nancy II. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://atilf.atilf.fr/>>.

Millenium [elektronický slovník]. 15. 4. 2005. Ver. 7.0, PROFESSIONAL, Francouzsko-český. [Obsahuje slovník všobecný, technický, obchodně-právní, chemicko-lékařský a vojenský].

Příruční slovník a databáze lexikálního archivu [online]. 2007-2008. Ústav pro jazyk český. [Cit. 3. 3. 2010 – 16. 5. 2010]. Dostupný z: <<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>>.

Slovník českých synonym a antonym [elektronický slovník na CD-ROM]. 2008. Ver. 2.0. Lingea.

6. PŘÍLOHA: TEXT ORIGINÁLU (*HISTOIRE DU CHIEN*)

L'INSERTION DU CHIEN DANS LA SOCIÉTÉ CONTEMPORAINE

Le XIXe siècle a vu s'opérer une remarquable expansion numérique du chien, notamment dans les nouvelles sociétés industrielles et urbaines, dans lesquelles il devient désormais un animal commun, très répandu. Ainsi les milieux ouvriers britanniques, les plus précocement urbanisés, pratiqueront avec passion un véritable élevage des races les plus populaires, comme les ratiers et les terriers. En Belgique, en Allemagne, l'engouement pour l'espèce canine est comparable, aussi bien parmi les travailleurs que dans la bourgeoisie ou l'aristocratie. Mais cette faveur gagne aussi les pays neufs, les États-Unis, le Canada, l'Australie important les sujets européens ou créant des lignées propres. Ainsi le Dalmatien, connu dès le XVIIIe siècle en Angleterre et qui servit aux liaisons militaires en Dalmatie, fut adopté par les Américains qui en firent la mascotte des corps de pompiers avant 1914. Il acquit là une première popularité, qui fut bien plus tard relancée, grâce au fameux film de Walt Disney *Les 101 Dalmatiens*.

En France les effectifs canins ont triplé au cours du siècle dernier, les dénombrements les plus sérieux les évaluant à 2 240 000 en 1872 et 3 000 000 en 1900. Ces chiffres sont sans doute inférieurs à la réalité,

puisqu'ils reposent sur les registres de la taxe canine, à laquelle échappaient vraisemblablement quelques milliers d'animaux.

I. — Le chien devient un animal populaire

Les frustrations de la vie citadine, le besoin de distractions dans le cadre de la famille, l'élevation régulière du niveau de vie urbain vont faire que la ville devient paradoxalement le lieu où les chiens sont très présents et bien mieux considérés par leurs maîtres que dans les campagnes. L'intégration de l'espèce canine dans la société apparaît bien comme un phénomène lié à l'urbanisation des pays industriels. L'effet de mode, qui existait certes avant la Révolution, mais en se limitant à certains cercles, s'accroît au cours du siècle dernier. A la Belle Époque, puis dans l'entre-deux-guerres, les artistes, les écrivains, les politiques, le demi-monde choisissent des animaux qui les différencient du commun. De Lamartine à Colette, des théâtres à Clemenceau, le Tout-Paris ne manquera pas d'hommes et de femmes « à chien ».

Une rapide revue des modes les plus marquantes souligne un grand éclectisme. En France le siècle commence avec la faveur des carlins, dont le plus célèbre fut *Fortuné*, le favori de Joséphine de Beauharnais. Pourtant il ne s'agissait pas d'une race nouvelle, puisqu'ils avaient été importés de Hollande au XVIIIe siècle.

Sous la Restauration les épagneuls et les caniches furent adoptés dans les salons. Puis, au temps du roi bourgeois Louis-Philippe, les lévriers s'imposèrent de façon quelque peu inattendue.

Cependant, les modes canines traduisirent parfois des nuances très fines des clivages sociaux. Vers 1880, les grandes familles aristocratiques du faubourg Saint-Honoré revinrent au Carlin, qui était une réminiscence de la vieille France, alors que les nouveaux riches adoptaient des sujets plus exotiques ou plus sportifs, comme les dalmatiens ou les danois. Le demi-monde, lui, raffolait des levrettes d'Italie.

Dans le même temps se répand dans toute l'Europe la passion des chiens d'Orient, lancée par l'arrivée en Angleterre des pékinois dans les années 1860-1870. Puis, le prince et la princesse de Galles se singularisèrent en adoptant le Chow-Chow, qui connut rapidement une grande faveur dans toute l'Europe, la race étant reconnue en 1894 parmi les chiens de luxe, alors qu'elle était, en Chine, utilisée pour la chasse, le trait et la boucherie. Parmi ces modes soudaines des chiens exotiques, il convient aussi de mentionner la faveur du Saluki, dès avant 1914.

Pourtant cette introduction de bêtes porteuses de valeurs d'élégance ou d'insolite ne doit pas faire sous-estimer l'intégration régulière des races de fond européennes dans toutes les couches de la société, y compris dans les milieux aisés. Le Caniche, le Bichon maltais, les terriers anglais ou écossais, le Bouledogue français intéressèrent fortement les contemporains. Dès 1888, par exemple les amateurs de bouledogues firent reconnaître le standard de leurs animaux et constituèrent un club s'appuyant après la Grande Guerre sur la renommée de personnages aussi en faveur que Pierre Mac Orlan. Le destin du Colley est exemplaire aussi : de berger rustique des montagnes écossaises, il passa en quelques années au statut de chien de luxe.

Cependant, tout au long du siècle dernier, la pénétration généralisée de l'espèce canine dans tous les groupes sociaux et professionnels fait naître une exigence nouvelle : celle de posséder un animal exactement adapté aux besoins ou au goût de chacun. Si l'immense majorité des paysans n'utilisa que des bâtardeaux pour surveiller les troupeaux, si les chasseurs ordinaires se contentèrent de corniauds, on assiste à un effort sans précédent de sélection, de création, d'importation de races canines¹.

1. Le manque de rigueur des petits polyculteurs-éleveurs est déploré par les agronomes du temps, qui pensent que de meilleurs chiens permettraient un élevage plus rationnel. Ainsi en 1838 déjà A. Rodat regrette la routine des Rouergats. « Pour obtenir la perfection dans la conduite des troupeaux, écrit-il, l'assistance de chiens de Brie me semble indispensable. »

II. — Diversification et fixation des races

A partir de 1850 s'ouvre une période fondamentale pour l'évolution de l'espèce canine, puisque la plupart des races que nous connaissons aujourd'hui apparaissent alors par amélioration de types existants, par création ou par importation de sujets étrangers qui se reproduiront en l'état ou qui seront croisés. Le concept de standard se précise peu à peu, soit de façon empirique, soit dans les concours et expositions qui se multiplient dans la seconde moitié du siècle dernier. Les initiatives visant à cette sélection sont d'origine multiple, des conflits éclatant d'ailleurs entre les groupes concernés par l'évolution canine. Les sommités des écoles vétérinaires, les fonctionnaires des divers ministères de l'Agriculture, les agronomes défendent souvent des principes assez différents des exigences concrètes des amateurs, pratiquant l'amélioration à partir de leurs géniteurs et en fonction de la demande de « produits » qu'ils constatent autour d'eux. En fait chaque race doit son développement et sa popularisation à quelques éleveurs experts ou à forte personnalité. Ainsi le Berger belge se trouve fixé dans ses quatre variantes actuelles dès 1891, grâce aux efforts d'un professeur de l'école vétérinaire de Cureghem. De la même façon le Saint-Bernard doit autant à un éleveur suisse, le Dr Schumacher, qu'aux moines.

Dans toute l'Europe les races se diversifient et se multiplient de façon remarquable, mais leur pérennité sera très inégale. Certaines bénéficient d'une expansion rapide, soit parce qu'elles sont très polyvalentes, soit à la mode dans les villes, soit parce qu'elles sont liées à une activité en plein essor. L'exemple du Berger allemand illustre bien la dynamique d'un type de chien dont l'utilité s'est démultipliée à la fin du siècle et dans l'entre-deux-guerres. Obtenu par croisement de gar-

diens de troupeaux de Thuringe et du Wurtemberg, il est d'abord cantonné à la campagne, même si un club d'éleveurs est créé en Bavière en 1899. Par la suite ses aptitudes multiples le populariseront comme animal de garde. Mais le premier conflit mondial le fait connaître à l'étranger, puisqu'il fut enrôlé comme chien militaire. Ainsi un club français fut fondé en 1920 et dès avant 1939 la race était devenue l'une des mieux représentées dans notre pays, supplantant les Beaucerons et les Briards par exemple.

Au contraire certains types régionaux ne parvinrent pas à dépasser leur cadre géographique ou virent leur emploi décliner. Ainsi les grands Patous des Pyrénées se rarifièrent avec la fin des attaques de troupeaux par les ours ou les loups. Les effectifs de tels chiens étant insuffisants, ils subirent une quasi-disparition ou eurent de la peine à s'imposer en tant que race bien individualisée. Tel fut par exemple pendant des années le sort du Berger picard, que les spécialistes refusèrent durablement de distinguer des autres chiens de plaine français¹.

En Grande-Bretagne, les races étaient déjà nombreuses avant 1800. En effet, la diversification socioprofessionnelle résultant de la première révolution industrielle comme les apports venus de l'extérieur (par exemple les chiens d'origine batave

1. A. Raveneau a pu dresser une liste de plus de vingt races françaises régionales, éteintes depuis la fin du siècle dernier (in *Inventaire des animaux domestiques de France*, Eclactis, 1994) :

Basset ardennais,	Berger du Languedoc	Chien courant de
Basset bleu du Midi	(Farou)	Virelade
Basset Lecoulteux	Berger des Garrigues	Chien de la Loue
Basset normand	Berger du Larzac	Chien d'Oysel
Berger ardennais	Braque Dupuy	Chien du Haut-Poitou
Berger d'Alsace	Briquet de Franche-	Griffon Boulet
Berger d'Artois,	Comté	Griffon corse
style Lecoulteux	Chambrey (chien de	Griffon de Bresse
Berger des Cévennes	meute)	Levesque

introduits à la Cour) avaient contribué à enrichir le cheptel canin. Cependant le XIXe siècle conduisit à une manière d'apogée de l'élevage britannique, tant par son expansion numérique que par l'extraordinaire variété des types. Chaque groupe d'utilisateurs s'efforça de créer et de faire reconnaître une race propre. Les bergers se spécialisèrent : gallois, écossais, des plaines, avec des standards riches de nuances. Il convient également de souligner la remarquable variété des chiens de chasse anglais, en particulier des terriers, du fait de la popularité des battues au renard, au blaireau ; du fait aussi de la vogue des concours de ratiers, puis de l'usage ludique de ces sujets dans les classes populaires et dans la haute société. Il y eut aussi les chiens des mineurs, des bateliers, des gardiens et des ouvriers des entrepôts des quais de la Tamise et des ports. Les éleveurs d'outre-Manche passèrent maîtres dans l'art de la sélection, le plus souvent très nuancée. Le Welsh Corgi par exemple, lointain descendant d'un chien celte et du Pembroke, venu de Hollande au Moyen Âge, fut d'abord un animal plutôt ordinaire. Au siècle dernier il fut affiné, puis il entra à la Cour dans l'entre-deux-guerres, grâce à la faveur du futur George VI. L'accession imprévue de ce dernier au trône en 1936, du fait de l'abdication d'Édouard VIII, consacra le statut de chien royal du Welsh Corgi.

Dans tous les pays modernes une véritable science nouvelle : la cynophilie, s'élabore peu à peu, englobant tout ce qui touchait au chien, lequel avait rejoint le cheval parmi les passions collectives. Le souci de classification préoccupait à la fois les théoriciens et les praticiens : vétérinaires et éleveurs. Celle de Stouchenge, élaborée dans les années 1885, mérite d'être connue car elle est à la fois normative et fonctionnelle, obéissant à des principes assez proches de ceux qui seront adoptés à notre époque par la Société centrale canine. Cet auteur distingue en effet six groupes :

- Chiens semi-sauvages chassant en troupes (Dingo, Chien de l'Himalaya, Colson de l'Inde, Aguara ou chien des Pampas).
- Chiens domestiques chassant à vue et tuant le gibier pour l'homme (Mâtins et Lévrier divers).
- Chiens chassant au nez, trouvant et tuant le gibier (cou-rants, bassets, terriers).

- Chiens domestiques découvrant le gibier, mais ne le tuant pas (chiens d'arrêt, griffons, barbets ou caniches).
- Chiens de garde des troupeaux ou de trait (Bergers, Terre-Neuve, Saint-Bernard, Chiens-loups, Chiens des Esquimaux).
- Chiens de garde, de luxe, d'appartement (Dogues, Bouledogues, Bichons).

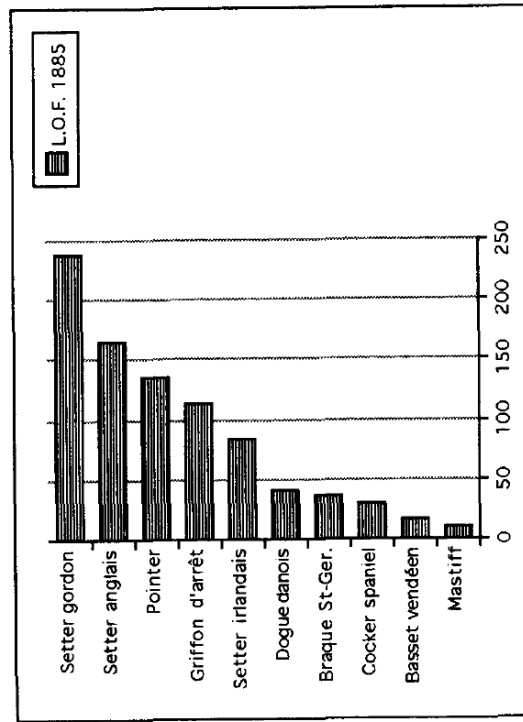

Fig. 2. — Les dix races principales inscrites parmi les 1 000 premiers chiens du LOF (1885-1889, Source SCC). Les chiens de chasse d'origine anglaise sont particulièrement présents, tandis que les races d'utilité (bergers, garde, travail) n'ont pas encore suscité l'intérêt des cynophiles les plus avisés, même s'ils existent en grand nombre.

Dans le dernier quart du siècle, des sociétés officielles furent fondées, comme la Société centrale canine de France (1882) ou la Société royale Saint-Hubert en Belgique. Chaque groupe d'amateurs créa un livre d'origines, le premier chien inscrit sur le LOF français ayant été un griffon du nom de *Marco*.

Les Britanniques furent les pionniers en matière d'exposition canine (1836). En France il fallut attendre 1863 pour voir une manifestation de ce type. Mais la composition du comité d'organisation, dans lequel figuraient les familles de Rothschild, Drouin de Lhuys, d'Eprenesnil ou le prince de Wagram, démontre, s'il en était besoin, combien le chien suscitait désormais d'intérêt.

A la Belle Époque, les expositions canines constituent des épisodes importants de la vie sociale urbaine, en particulier parisienne. Celle de 1905 par exemple se déroula sur les terrasses de l'Orangerie, aux Tuileries. Elle dura huit jours et réunit plus de 1 500 sujets. Cette manifestation fut le rendez-vous de l'élégance et de la passion cynophile. Les prix atteints par les chiens primés surprirent les plus avertis : 3 000 F pour un Bouledogue français, 90 000 pour un étalon colley, né en Écosse.

Mais il est également indispensable de souligner la signification sociale de cette réunion, qui traduit parfaitement la relation nouvelle établie au cours du siècle précédent entre les sociétés modernes et l'espèce canine. Ainsi, parallèlement à l'exposition, une *Société des peintres et sculpteurs de vénerie* présentait ses créations artistiques et proposait aux passionnés aisés de réaliser portraits ou statues de leurs animaux. Témoinage supplémentaire de la place désormais accordée aux chiens, la presse relaie abondamment l'événement. « Le public qui se presse là, écrit un journaliste, est aussi curieux à observer que ce qui l'attire. On y voit la vieille dame qui vient choisir un compagnon pour la consoler des tristesses de l'existence ; plus loin c'est une maman avec ses filles : celles-ci cherchent un jouet et l'on entend des cris de joie et des rires perlés, qui contrastent avec l'air affairé et connaisseur d'une femme élégante, explorant toutes les cages d'un œil scrutateur. »

On peut donc constater, à travers ce texte comme à travers le souci d'institutionnalisation de la cynophilie de la fin du siècle dernier, que les bases des rapports actuels société-espèce canine sont clairement en place dès cette époque. Du fait de sa vulgarisation comme animal de compagnie, le chien a une triple fonction : affective au plan de l'individu ou de la famille, sociale

par le « marquage » des statuts qu'il affiche à l'égard des tiers, économique enfin par les flux d'argent qu'il détermine dès la Belle Époque.

III. — L'intégration institutionnelle et légale de l'espèce canine

Devenu un animal commun, présent dans toutes les catégories sociales et dans tous les milieux géographiques des pays modernes, le chien, d'abord objet de la passion et de l'intérêt des individus, suscita une normalisation institutionnelle et administrative dès les années 1850.

Par tradition centralisatrice la France élaborera un encadrement assez strict de l'espèce canine. L'Administration intervint d'abord pour interdire certaines pratiques traditionnelles, comme les combats d'animaux, mais elle fut impuissante à faire disparaître le travail intensif des chiens, en particulier leur attelage. Ceux-ci, assez souvent maltraités, en particulier à la campagne et dans les quartiers populaires urbains, bénéficièrent cependant des dispositions de la loi du 2 juillet 1850, dite loi Grammont.

Cependant, l'État ne pouvait rester fiscalement inerte en face de l'existence sur le territoire national de près de trois millions d'animaux familiaux, pour lesquels les propriétaires semblaient désormais faire preuve d'un grand attachement, affectif ou intéressé dans le cadre d'une activité professionnelle particulière.

La loi du 2 mai 1855 institua une taxe qui perdura plus d'un siècle, abrogée seulement par la Ve République. Le législateur avait prévu très concrètement tous les cas de figure. La délimitation de l'assiette de l'impôt nouveau soulevait plusieurs questions délicates, par exemple sur l'âge de la première taxation de chaque sujet. Ne doivent pas être assujettis tous les chiens qui « au 1er janvier de l'année civile sont nourris par la mère ou au

moyen d'un allaitement artificiel». On voit les choix à faire par le contribuable : sevrer ou non ses chiots avant le 31 décembre !

L'impôt par tête variait d'un franc pour les chiens de ferme à dix pour les sujets d'agrément ou de luxe. La loi avait d'ailleurs soigneusement codifié la composition de chaque catégorie, tout comme la procédure à respecter en cas de litige entre l'individu et le fisc.

Le détail de ce classement ne manque pas de subtilité et représente une illustration caricaturale du pointillisme administratif du siècle dernier. Sont par exemple rangés en première catégorie :

- les chiens de chasse ordinaires ;
- le chien qui suit son maître dans sa promenade à l'extérieur ;
- le chien qui erre dans les rues ;
- le chien qui circule librement dans les appartements ;
- le chien qu'on laisse jouer avec les enfants ;
- le chien dressé pour chercher les truffes ;
- le chien que son état ou son infirmité rendent inutile ;
- le chien qui est enfermé dans une maison pour avertir une personne atteinte de surdité ;
- le chien qu'un hongreur, un commis voyageur ou un huissier emmène avec lui.

Ce texte prévoit également les ambiguïtés éventuelles. La circulaire d'application affirme déjà clairement deux principes de la fiscalité républicaine ultérieure : tout contribuable doit d'abord s'acquitter de l'impôt, mais il dispose toujours d'une possibilité de recours. « Tous les chiens classables à la fois en première et en deuxième catégorie doivent être mis dans la catégorie à plus forte taxe », est-il précisé. Mais « le contribuable conserve le droit de réclamer devant le Conseil de Préfecture, mais seulement après avoir payé la taxe ».

Chacune de ces précisions peut apparaître aujourd'hui quelque peu courtelinesque. Mais le soin apporté à la rédaction de cette loi par les législateurs montre que la présence des chiens dans la société était devenue un phénomène très important. D'ailleurs la taxation de l'espèce canine provoqua de nombreuses réactions, qu'on découvre par exemple dans la presse de l'époque à travers de multiples articles sérieux et de non moins nombreuses caricatures.

Parallèlement à l'intervention étatique ou législative, la vulgarisation de l'espèce canine entraîna la mise en place de structures associatives, notamment pour sa protection. Ainsi la SPA française s'organisa dès 1855. Aux États-Unis et en Angleterre des mécènes, membres de l'aristocratie ou de la bourgeoisie, s'étaient mobilisés depuis une cinquantaine d'années déjà en faveur des chiens. D'ailleurs le premier refuge, créé à Levallois-Perret par la baronne Herpent, ne put être définitivement ouvert que grâce à un financement d'origine américaine, rassemblée grâce à une souscription publique lancée par le *New York Herald*.

En 1902 Mme Nelli, femme d'un banquier célèbre dans la bonne société parisienne, installa à Gennevilliers un centre d'accueil canin beaucoup plus moderne, comprenant un vaste chenil, mais aussi une salle de consultation vétérinaire gratuite. Signe des temps, la presse accorda une grande place à cette création¹.

Dès avant 1914 les efforts en faveur des animaux abandonnés ou malades seront organisés assez efficacement, au moins dans l'agglomération parisienne. Deux « hôpitaux pour chiens », avec bloc opératoire, fonctionnent, l'un à Levallois-Perret, rattaché à l'ancien refuge de la baronne Herpent, l'autre rue Vanneau. Les progrès vétérinaires semblent réels, puisqu'on y anesthésie au chloroforme et qu'on y pratiquera les rayons X. Une association créera par ailleurs une petite flotte de voitures tricycles, équipées d'une cage, pour transporter rapidement vers ces centres les bêtes recueillies sur la voie publique ou celles des propriétaires privés ayant fait appel à ce service.

1. Le *Magasin pittoresque*, publication populaire, donne une description idyllique de ces installations : « Signalons la cuisine qui, dans une immense marmite, mitonne chaque jour un succulent pot-au-feu à la viande de cheval. »

IV. — Vers une économie du chien

Dès le XVIIe siècle la présence du chien est abordée sous l'angle économique. Les agronomes s'attardent sur le coût des gardiens dans les exploitations agricoles, l'opinion la plus souvent exprimée étant qu'il convient de les réserver aux plus grandes d'entre elles et que même ces dernières doivent veiller à en limiter le nombre, en fonction de l'effectif réel de leurs troupeaux et non de la fierté irraisonnée de posséder des molosses impressionnants. De la même façon certains s'interrogent sur les quantités de farine qu'engloutissent les grandes meutes de chasse à courre, quand les populations voisines souffrent de pénurie alimentaire. A la fin de l'Ancien Régime, Buffon constate que certains maîtres soumettent leurs chiens à de tels excès de nourriture qu'ils deviennent « si pesants et paresseux qu'ils passent toute leur vie à ronfler, dormir et manger ».

L'alimentation canine a évolué dans le sens d'un enrichissement et d'une diversification continue, constituant une préoccupation grandissante pour les propriétaires jusqu'à devenir le support d'une véritable activité marchande. Cependant, on se souviendra que durant des siècles la très grande majorité des animaux est restée très mal alimentée, comme elle l'est encore dans beaucoup de campagnes, en Afrique par exemple, où les chiens doivent se contenter de maigres reliefs ou de chapardages.

En fait le débat sur l'alimentation canine a surtout concerné les bêtes des classes aisées. Il est symptomatique de constater que les concepts se modifient en fonction de l'élévation du niveau de vie et de la diversification de la nourriture humaine. Ainsi, jusqu'au milieu du siècle dernier, le régime canin idéal recommandé par les meilleurs auteurs ne comprenait que des céréales, avec une hésitation entre le pain d'orge et celui de froment pur. La distribution de viande était considérée comme inutile, voire dangereuse pour la plupart des races d'usage courant, les bergers notamment. Seuls certains sujets, voués à un travail intense ou à l'agressivité, pouvaient recevoir des abats, notamment de cheval ou d'âne, animaux dont la mortalité était forte dans les villes en particulier. Ce n'est que vers 1890 que les rations alimentaires comprendront plus régulièrement de la chair crue ou des « eaux grasses », à côté du pain en soupe ou sec. Dans l'entre-deux-

guerres l'autorité militaire prévoira des régimes carnés pour ses chiens sanitaires ou de surveillance. On employa même des « biscuits », composés de farines, de déchets de viande et de sang séchés, de rognures de peau, de levain. Aux États-Unis ils étaient apparus depuis 1868.

La première industrie agro-alimentaire consacrée à la nourriture canine fut logiquement créée dans le monde anglo-saxon, plus urbanisé et plus riche que les pays d'Europe continentale. L'Américain J. Spratt et surtout les frères Chappel, en Angleterre, furent les pionniers de ce secteur nouveau. Il prit rapidement de l'importance, puisque plus de deux cents fabricants prospéraient aux États-Unis avant 1939. En France il fallut attendre les années 1950 pour assister à la naissance, puis à la vulgarisation des premières marques.

En dehors de sa composante alimentaire, l'économie canine s'est remarquablement diversifiée dans tous les pays industriels, depuis maintenant un siècle. Le commerce des reproducteurs et des animaux ordinaires, la promotion des races, l'entretien ont alimenté de véritables flux financiers et déterminé l'apparition de métiers, petits ou grands. Ainsi les rues de Paris attirent-elles les tondeurs pour chiens. Il n'est jusqu'à la mort de ces derniers qui ne créa des activités insolites, comme celle des embaumeurs. Un cimetière canin fut ouvert à Asnières en 1890. Sa capacité de 100 000 places se révéla assez vite insuffisante. Aux États-Unis celui de Hartsdale, au nord de New York, est très réputé, mais plusieurs autres ont été prévus dès la fin du siècle dernier dans les grandes villes du pays.

LE CHIEN ET LA GUERRE

Des éléphants d'Hannibal aux pigeons voyageurs de la Grande Guerre, l'homme a toujours essayé de profiter de la force, de la vitesse ou de certains instincts animaux pour augmenter sa capacité de combat ou pour impressionner l'ennemi. Il n'est donc pas surprenant que le chat et le chien, compagnons les plus familiers et les mieux domestiqués, figurent très tôt dans la panoplie des moyens de la guerre et des armes. Ainsi le premier fut utilisé comme porteur de messages dès l'Antiquité égyptienne car on connaissait déjà son habileté à se diriger facilement dans l'obscurité. De plus sa petite taille et sa progression silencieuse, son sens de l'orientation pour retrouver un lieu connu le faisaient apprécié en particulier lorsqu'il fallait que des ordres franchissent secrètement les champs de bataille. Ainsi a-t-on souvent découvert des étuis de bois ou de métal qui servaient à cet effet, accrochés au cou des chats.

Cependant, les exemples d'utilisation régulière du chien dans les conflits armés sont beaucoup plus nombreux et concernent tous les pays et toutes les époques, des conquêtes assyriennes aux guerres modernes.

I. — Le chien dans les guerres anciennes

1. **Le chien dans la panoplie guerrière.** — La présence précoce de chiens sur les champs de bataille a été sou-

lignée par de multiples témoins. Ainsi Strabon s'émerveille à plusieurs occasions de l'efficacité des molosses gaulois qui, affirme-t-il, « hardis au combat, n'abandonnent jamais leurs maîtres ».

Mais, à côté des interventions épisodiques, beaucoup de chefs militaires se sont efforcés de disposer de véritables unités animales, en organisant l'enrôlement des chiens dans leurs armées et en leur attribuant une mission bien précise. A Babylone par exemple l'élevage de milliers de dogues fut confié aux paysans habitant les secteurs proches de la capitale. Des sortes de contrats entre l'État et ces paysans existaient, prévoyant notamment des exemptions d'impôts en contrepartie des services rendus, mais aussi stipulant dans le détail la façon de nourrir les bêtes pour les rendre plus agressives et plus puissantes.

Ce souci d'organisation méthodique de contingents canins se retrouve à la fin du siècle dernier, dans la perspective des hostilités prévisibles en Europe. En Allemagne deux catégories de chiens sont fixées par les spécialistes militaires : les immatriculés, inscrits sur les registres de l'Armée et soigneusement sélectionnés par les responsables des brigades cynophiles ; les auxiliaires de réserve, qui sont recensés au niveau régional par des volontaires ou les membres activistes patriotes des sociétés canines locales. A la même époque l'administration du recrutement français fut traversée de velleités du même ordre, envoyant dans le Sud-Ouest quelques officiers férus de cynophilie. Ceux-ci devaient en particulier acheter des Bergers pyrénéens, dont l'odorat paraissait adapté aux fonctions envisagées par certains bureaux de l'état-major, à des fins de secours aux blessés notamment.

Certaines races furent plus souvent jetées au combat au cours de l'Histoire, du fait de leur férocité ou de leur force. Ainsi les dogues venus d'Asie servirent vrai-

semblablement de souche à beaucoup de chiens de guerre, de l'Antiquité au siècle dernier. Au cours de la campagne d'Égypte Bonaparte lui-même demanda à Marmont de constituer une troupe de molosses, qu'il voulait faire placer en sentinelles en divers lieux. Cette tentative de former une unité canine si loin de la France montre, semble-t-il, que les chiens d'origine orientale restaient encore entourés d'une grande réputation parmi les chefs militaires européens. En effet, jusqu'à la Révolution les dogues lourds sont épisodiquement entrés en action dans certains assauts, au cours de diverses guerres sur le continent, même si leur emploi avait tendance à se raréfier.

Pendant le Seconde Guerre mondiale l'armée américaine poussa très loin le souci de normaliser le recrutement et l'affectation des chiens militaires, étudiant spécialement une liste des meilleures races en fonction de chaque utilisation : transmissions, pistage, détection des mines, garde statique. Une douzaine d'entre elles furent ainsi recommandées aux groupes cynophiles : Berger belge et allemand, Bouvier des Flandres, Boxer, Doberman, Dalmatien, Labrador, Malamute, Samoyède, Mastiff.

Les Allemands quant à eux sont restés grands amateurs de chiens militaires. Si en 1870 certaines estimations avaient évalué à 50 000 animaux l'effectif présent sur le sol français, de 1940 à 1945 ils furent plus de 200 000 à jouer les rôles les plus variés dans les armées hitlériennes, des campagnes d'Afrique aux camps de la mort. Il semble même que l'Allemagne en ceda plusieurs milliers à ses alliés, en particulier au Japon.

2. **Une présence multiforme.** — Il n'y a pas de type de bataille dans lequel l'imagination des combattants n'ait pas trouvé une occasion de se servir des chiens. En premier lieu ils apparaissent bien souvent comme

de simples suivants des troupes, sans mission bien précise. Souvent récupérés au moment du rassemblement des soldats ou au cours de leur cheminement vers le front, ils devenaient mascottes ou compagnons individuels, dernier témoignage vivant de l'existence civile.

Parfois ces animaux, plus ou moins présents selon les unités, participèrent à tous les mouvements des fantassins, subissant les conséquences des détoutes ou se trouvant curieusement chargés de la même gloire que leurs maîtres lors des victoires, servant aussi de nourriture dans les cas de famines les plus graves. Au XVIIIe siècle la guerre de Trente ans fut particulièrement fertile en épisodes associant ces chiens d'accompagnement et telle ou telle troupe.

Leur intégration aux aléas militaires apparaît remarquable. Que la victoire soit éclatante et le chien entre dans la légende. Ainsi la tradition d'Austerlitz met en exergue l'exploit de *Moutache* qui se serait emparé d'un étendard ennemi en égorgeant le porteur.

Ces bêtes, simples suivantes des armées, sans fonction précise, bénéficièrent longtemps d'une faveur constante parmi les combattants français et furent à l'origine de toute une culture populaire, tant militaire que civile. On peut citer à cet égard les paroles du *Chien du Régiment*, qui ont été attribuées à Lazare Carnot.

En Égypte il reçut la vie,
Un obusier fut son berceau.
Aux champs de la belle Italie
Il suivit aussi son drapeau,
Partageant notre ardeur guerrière,
Sans prendre haleine un moment,
Il parcourut l'Europe entière,
Le chien du Régiment.

De son côté Horace Vernet consacra un tableau, fort célèbre à son époque, à un chien blessé entouré par deux tambours, imagerie pour le moins conventionnelle, mais tout à fait représentative de l'attachement du peuple à ces animaux entraînés dans les combats par le hasard ou leur instinct de fidélité.

Cependant, la réalité de l'emploi des chiens dans les guerres est toute autre : ils ont été jetés au combat pour contribuer au succès des troupes, devenant une composante parmi d'autres des techniques militaires anciennes.

Une première fonction est celle de sentinelle. Dans l'Antiquité de nombreux forts et tours de guet abritaient conjointement des soldats et des bêtes vigiles. Plus tard, et notamment relate l'attaque d'un fort du golfe de Corinthe défendu par cinquante chiens, dont un seul survécut, réussissant par ses aboiements furieux à alerter la flotte croisant au large, chargée de protéger ce passage. Sur ces mêmes rivages méditerranéens les chiens demeurèrent fort appréciés pendant des siècles, en fait jusqu'à la fin de l'empire austro-hongrois, pour prévenir les incursions barbaresques et turques contre les fortins de Dalmatie ou de Croatie. En France le port de Saint-Malo entretenait pendant longtemps une bande de dogues destinés à détecter précocement l'arrivée de bateaux ennemis¹.

Le chien a aussi été affecté à la surveillance des campements par des troupes aussi différentes et éloignées dans l'Histoire que celles des Huns, de Charles Quint ou des conquérants anglais en Australie, pour se protéger des attaques des Aborigènes.

Une seconde utilisation permanente fut celle de messager. On imagine habituellement le port d'une missive fixée au collier. En fait des procédés plus cruels furent souvent employés, par exemple celui qui consistait à faire ingurgiter de force un petit cylindre métallique, puis à le récupérer en tuant le porteur.

1. Ces gardiens se firent une telle réputation de férocité et de vigilance sans faille qu'ils furent à l'origine d'une expression familière qui avait encore cours au XIXe siècle. « Les chiens de Saint-Malo lui ont rongé les os » disait-on au sujet d'une personne très maigre.

L'engagement direct de molosses dans les batailles commença sans doute chez les Assyriens et se perpétua ensuite d'époque en époque chez les Perses, les Grecs, les Romains, jusqu'aux Temps modernes. Au début de notre ère leur faveur semblait en retrait à Rome, mais par contre les Barbares s'en servaient habituellement au cours de leurs assauts. Les chiens des Cimbres, des Celtes, des Gaulois étaient la terreur des légionnaires. Les méthodes employées visaient non seulement à exploiter la force de pénétration que représentaient les bêtes, mais aussi à les rendre les plus effrayantes possibles. Ainsi les Gaulois les plaçaient assez souvent dans des roues enflammées qu'ils lançaient sur les pentes pour simuler la foudre. Ou bien les dogues sont spécialement dressés à achever les blessés.

Depuis les origines des batailles rangées on savait cuirasser les grands chiens, à l'aide de harnachements de cuir et de métal, munis de pointes de fer acérées. On les armait également de torches de résine ou de récipients incendiaires. Ainsi équipés, ils devenaient redoutables, en particulier pour la cavalerie, les chiens mordant, éventrant et effrayant les chevaux.

La conduite des dogues de combat variait suivant les armées. Tantôt ils attaquaient aux côtés des soldats, qui les contrôlaient individuellement. Tantôt ils progressaient en bandes, contre les fantassins ou les cavaliers, après avoir été longuement entraînés en vue de ces attaques frontales. Les Chevaliers de Rhodes se firent une spécialité de cette façon de combattre qui leur assura d'excellents résultats contre les charges des Musulmans. En Occident les Alanos espagnols furent des auxiliaires très efficaces lors de la reconquête de Grenade (1492). Mais ils accompagnèrent les Conquistadors, combattant à leurs côtés dans les îles de la Caraïbe d'abord, puis en Amérique centrale et du Sud. Ces hybrides de Dogues et de Mâtins, « sauvages comme des démons, tachetés comme des jaguars », jouèrent un rôle essentiel dans nombre d'affrontements ou lors des poursuites car leur férocité et leurs aboiements épouvantaient les Indiens qui, auparavant, ne connaissaient que des chiens de petite taille, aboyant peu.

Signalons aussi des affrontements chiens contre chiens, comme à la bataille de Morat (1476). Les molosses bourguignons y furent repoussés par leurs congénères suisses.

II. — Le chien dans les conflits contemporains

On pourrait penser que l'utilisation des animaux de guerre est liée aux stades primitifs de l'art militaire et que la généralisation des armes à feu allait les écarter définitivement des champs de bataille. En fait les chiens s'adaptèrent très bien aux détonations et aux canonnades, même si peu à peu ils furent employés à d'autres missions qu'à l'attaque. Un rapport du lieutenant Jupin, qui fut l'un des partisans les plus ardents des unités cynophiles avant 1914, souligne que durant les grandes manœuvres de 1888 les sujets sélectionnés et convenablement entraînés ne manifestèrent aucune frayeur. « Quant au bruit du canon, écrit-il, les chiens ne s'en sont montrés aucunement soucieux ; placés sur la ligne de feu même, ils ont transporté les dépêches en traversant la batterie en pleine action. »

Les techniques et les besoins de la guerre moderne conduisirent à diversifier les services demandés aux animaux, tandis que leur rôle d'attaquants directs disparaissait. Par exemple les chiens furent dressés à reconnaître les uniformes ennemis, soit pour détecter les approches adverses, soit pour permettre d'assurer en priorité le sauvetage des blessés restés sur le champ de bataille. Les Allemands en particulier firent de longues expériences de ce type avant 1914, en utilisant des tenues militaires françaises ou russes. Auparavant, au cours des opérations coloniales qu'ils menèrent dans le Sud-Ouest africain, ils avaient déjà habitué des bêtes des unités canines à distinguer les soldats germaniques

des indigènes. Cependant d'autres armées européennes, notamment celles de la France et de la Grande-Bretagne, dressèrent des chiens au pistage ou à l'arrestation des éléments rebelles.

1. Le rôle spécifique des chiens sur les fronts de la Grande Guerre. — En 1914 il n'existait pas beaucoup plus de 300 chiens rattachés à l'Armée et ils sont essentiellement affectés aux services sanitaires et de secours. Encore faut-il souligner qu'ils y sont plus tolérés que véritablement reconnus. En effet ils avaient été dressés par des militaires à titre personnel ou dans le cadre d'une *Société nationale du chien sanitaire*, fondée en 1910, pour passer outre aux réticences de l'administration militaire qui, en 1912, avait fait disparaître la « ligne » budgétaire prévue pour les unités canines. En effet l'état-major français ne leur avait pas accordé une attention comparable à celle dont elles firent l'objet dans les pays voisins. Si bien que les militaires cynophiles, tels le lieutenant Vicart ou les sous-officier Rode, ne présentaient leurs animaux au cours des manœuvres qu'à titre officieux, ce qui n'empêchait pas l'Intendance de prévoir tous les détails de leur ration alimentaire journalière.

Cependant, les hostilités déclenchées, les régiments se servirent des Briards, des Beaucerons, des Bergers dits « alsaciens » et de bien d'autres races pour leurs liaisons de poste à poste. Si bien que, dès 1915, les chiens furent reconnus dans le dispositif militaire général. L'opinion publique fut également alertée par la presse, le *Temps*, par exemple, dénonçant à plusieurs reprises l'amateurisme français en regard de l'importance et de l'efficacité des brigades canines allemandes.

L'année 1915 vit naître un service officiel, après que Millerand en eut exprimé publiquement la nécessité. Placé sous la responsabilité du général Currières de

Castelnau, il fut dirigé par P. Mégnin, puis par le capitaine Tolet. En 1917 Lyautey en personne dut intervenir pour sauver les unités cynophiles d'un nouveau couperet budgétaire.

La mobilisation canine fut organisée rationnellement, du moins dans ses principes :

— Le recrutement de base s'effectuait dans le cadre des départements, les animaux sélectionnés étant ensuite regroupés dans des chemils régionaux. Les plus réputés d'entre eux furent ceux de Marseille, de Bordeaux et de Caen. A l'apogée de leur fonctionnement les centres régionaux hébergèrent plus de 9 000 chiens. Au terme de ce recrutement les sujets rejoignaient le centre national du Jardin d'Acclimatation de Paris, où on les traitait en fonction des besoins des unités.

— Dans une seconde phase les chiens étaient versés dans des chemils spécialisés dans le dressage aux différentes fonctions militaires. Ainsi ceux de Courbevoie et de Bourg-la-Reine visaient surtout le secours aux blessés.

— Enfin les bêtes entraînées gagnaient l'organisme central d'affectation de Satory, qui les répartissait dans les régiments d'accueil.

Les emplois des chiens militaires se révélèrent très diversifiés. Le service des Transmissions les utilisa classiquement comme estafettes à travers les lignes ou durant les combats. On associa même les pigeons et les chiens. Mais ils facilitèrent aussi l'installation de lignes téléphoniques de campagne, en déroulant des fils attachés à leur collier ou tenus dans la gueule, de la façon la plus discrète et silencieuse possible¹. Les normes officielles de célérité estiment qu'une estafette à quatre pattes doit parcourir un kilomètre en deux ou trois minutes. On notera aussi que les spécialistes mirent au point des techniques sophistiquées, adaptées à l'utilisation des chiens. Par exemple certains modèles d'étuis à

1. Les manuels d'instruction dressent le portrait suivant du chien de transmission : « Il doit être rustique, robuste et résistant, c'est-à-dire pouvoir endurer les intempéries, les privations et les fatigues. On recherchera donc des chiens au poil serré et dur, à bon sous-poil protecteur. »

message sont équipés pour exploser si l'ennemi, ayant capturé le porteur, ne les ouvrirait pas selon une certaine procédure. Les techniciens allemands inventèrent aussi des masques à gaz adaptés aux animaux utilisés.

Cependant, c'est le chien sanitaire qui resta le plus connu du public car la presse vantait régulièrement ses exploits. Ces animaux étaient dressés à déceler toute présence humaine et à la signaler aux officiers ou aux brancardiers relevant les victimes, soit par aboiement, soit par rapport d'une pièce de vêtement : la coiffure par exemple.

Le rôle des chiens dans le conflit ne fut pas simplement anecdotique. Par exemple on estime à plusieurs milliers les sauvetages de blessés, tombés dans des endroits peu visibles ou accessibles par les brancardiers. D'autre part tous les témoins : officiers, soldats, correspondants de guerre, ont souligné la remarquable faculté d'adaptation des bêtes aux réalités du combat, notamment en terrain difficile, comme les forêts, les sites pentus, les marais. Ne les employa-t-on pas parfois pour la traction des mitrailleuses ou des obusiers dans les secteurs les plus exposés des lignes, par exemple dans l'armée belge, dont les Bergers firent l'admiration de tous les témoins de leur calme, face à la densité du feu ? On les vit aussi participer, au côté de leur conducteur, à certains assauts, les citations gardant parfois la trace de ces faits d'armes individuels, associant un soldat et un chien, dernière réminiscence des dogues de combat de l'Histoire.

Un mythe du chien de guerre se développa dans tous les pays belligérants. Ainsi aux États-Unis plusieurs films lui furent consacrés et un monument fut érigé au cimetière de Hartsdale en l'honneur des 7 000 animaux tués au combat. Son financement témoigne de la sensibilité spécifique de l'opinion publique au thème des « héros canins ». En effet le

socle de granit, surmonté d'une statue de Berger allemand, fut payé grâce à une collecte effectuée par les enfants des écoles dans l'ensemble des états.

2. La diversité des « chiens militaires » pendant la dernière guerre. — Les états-majors avaient continué d'étudier les différentes possibilités d'emploi de chiens par l'armée. En particulier ils étaient devenus plus nombreux comme auxiliaires de surveillance et de police. D'autre part il est incontestable que les techniques de dressage s'étaient singulièrement perfectionnées et rationalisées. Cependant, à l'ouverture du second conflit mondial, les positions générales ne semblaient pas changées : les groupes cynophiles paraissaient toujours voués en priorité aux transmissions et aux secours sanitaires.

Mais plusieurs facteurs inattendus intervinrent dans le déroulement de la guerre, qui changèrent le contexte de l'utilisation des animaux. En effet, l'extension et la diversité géographique des théâtres d'opérations, tout comme celle des troupes engagées, mais aussi la démultiplication des techniques de guerre firent apparaître les unes après les autres de nouvelles possibilités d'interventions canines.

Un concept global s'imposa rapidement : celui de « chien militaire », dont le rôle dans les combats était défini avec précision, dont le mode d'utilisation était strictement programmé par les techniciens et dont le dressage était organisé en prévision d'une action donnée. Ainsi vit-on par exemple les parachutistes entraîner méthodiquement les animaux à sauter en leur compagnie ou à être largués seuls.

Les réalités des opérations aboutirent à attribuer aux chiens des missions de tous types, dont il serait vain de vouloir dresser une liste exhaustive. Ils devinrent gardiens d'installations stratégiques ou d'aéro-

dromes, détecteurs de mines, voire destructeurs kamikazes de chars, une charge explosive fixée à leur corps, attaquant dans des unités célèbres, comme celle de Patton. Les Allemands les consacrèrent aussi aux basses œuvres du Reich nazi : surveillance dans les camps, pistage des fuyards, répression contre les prisonniers, qui les redoutaient.

Au total le dernier conflit mondial aboutit à l'élaboration de véritables techniques d'utilisation des chiens militaires, qui faisaient désormais partie des moyens de la guerre moderne. D'ailleurs ils furent à nouveau engagés en Corée et au Vietnam, quelques années plus tard. Leur intégration rationnelle aux armées se traduisit enfin par la reconnaissance officielle de chaque pays à leur égard, qui se manifesta par exemple par l'attribution de décorations individuelles ou collectives, comme celles qui échurent au fameux groupe canin *K 9* des troupes yankees. Il est vrai qu'on évalue à plus de 125 000 les animaux mis à la disposition de l'Armée américaine par une association patriotique : *Dogs for Defence*.